

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧІНИ

Факультет соціальної та психологічної освіти

Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «бакалавр»

на тему:

**«СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО
СИРІТСТВА НЕБЛАГОПОЛУЧНИМИ СІМ'ЯМИ ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У
СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ»**

Виконала: студентка Р/41 групи д/ф
Спеціальності 231 Соціальна робота
Освітня програма: Соціальна робота
(Соціально-психологічне консультування)

Сосонюк Т.В.

Керівник: к. пед. н., доц. Юлія ПІДВАЛЬНА

Рецензент: доктор філософії, доцент Лілія МОРГАЙ

ЗМІСТ	
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА	7
1.1 Соціальне сирітство як об'єкт соціальної роботи	7
1.2 Профілактика: поняття, рівні, види, умови	15
1.3 Установи соціального обслуговування – суб'єкти профілактики соціального сирітства	23
РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ПО ПРОФІЛАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА З НЕБЛАГОПОЛУЧНИМИ СІМ'ЯМИ ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ	35
2.1 Інституційні форми життєдіяльності дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, як основа профілактики сирітства	35
2.2 Напрями, форми, методи профілактики соціального сирітства з неблагополучними сім'ями які перебувають у складних життєвих обставинах	44
2.3 Вдосконалення моделі соціальної роботи з профілактики соціального сирітства з неблагополучними сім'ями які перебувають у складних життєвих обставинах	53
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72
ДОДАТКИ	78

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сьогоднішній день соціальне сирітство залишається однією з самих актуальних та складних світових соціальних проблем, гуманістичні ідеї для рішення якої закладено у Міжнародній Конвенції ООН про права дитини. Забезпечення дитячого благополуччя є найважливішим завданням соціальної політики нашої держави. У суспільстві спостерігається процес трансформації, що закономірно супроводжується зміною найважливіших соціальних інститутів, у тому числі, інституту соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків.

Протягом останніх десятиліть проблема соціального сирітства все частіше виявляється у центрі політичної та суспільної уваги. Соціально-економічні та політичні трансформації, що відбулися в Україні наприкінці ХХ століття призвели до значних змін рівня життя населення, критично обмежили здібності сім'ї як найважливішого соціального інституту забезпечувати повноцінне виховання та зміст дітей, сприяли маргіналізації значних верств населення. При цьому існуюча політика в галузі профілактики та подолання сирітства в Україні не утворює єдиної системи, діючі заходи найчастіше є недостатніми: більшість заходів, що проводяться, орієнтовані не стільки на профілактику соціального сирітства, скільки на подолання його наслідків – втручання здійснюється на пізніх стадіях соціального неблагополуччя сімей і при вже доконаному факті відмови від дитини.

У сучасному суспільстві людський капітал стає ключовим чинником розвитку. Тому соціальна політика є пріоритетним напрямом діяльності держави, а одним з її елементів – політика щодо соціалізації підростаючого покоління.

Відтворення людського капіталу неможливе без інклюзивної політики щодо всіх соціальних груп, зокрема – дітей-сиріт, кількість яких зростає навіть на тлі зменшення народжуваності. Йдеться не лише про біологічних сиріт. Тенденції суспільного розвитку сприяють зростанню соціального сирітства, тобто позбавленості батьківської опіки. Проблема соціалізації біологічних та соціальних сиріт – важлива складова відтворення суспільства. Як свідчить історія різних

країн, кризові періоди загострюють цю проблему. Тому становлення національної політики щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є актуальною проблемою.

Соціальні проблеми сирітства, питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, розглядаються в рамках широкої проблематики соціальних інститутів та трансформацій, у контексті спільних завдань соціальної політики та соціального захисту населення, соціологічного аналізу теорії та практики соціальної роботи.

Серед сучасних науковців, які досліджують проблему профілактики соціального сирітства, взаємодію державних і громадських інститутів щодо оптимізації процесу деінституціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, питання державного регулювання процесу профілактики соціального сирітства, розкривають інноваційні технології соціальної роботи з вразливими сім'ями й дітьми, можна назвати українських дослідників і практиків Т. Алексеєнко, О. Безпалько, І. Зверєву, З. Кияницю, В. Кузьмінського, О. Лебединську, О. Лісовця, І. Лопатченко, Ж. Петрочко, Л. Ящук та ін. Серед зарубіжних учених, які вивчають питання технологій організації взаємодії в соціальній сфері та системи міжвідомчої взаємодії фахівців у контексті подолання проблеми соціального сирітства, є: Г. Блумер, Х. Вельцель, Р. Інглгарт, Л. Осьмук, М. Протасова, О. Редькіна, Д. Роджерс, Г.Семья,В.Стеніка,Т.Шульга й ін.

Таким чином, актуальність проблеми і недостатність її вивчення зумовили вибір теми дослідження **«Соціальна робота з профілактики соціального сирітства неблагополучними сім'ями які перебувають у складних життєвих обставинах»**.

Мета дослідження – вивчити і проаналізувати соціальну роботу з профілактики соціального сирітства з неблагополучними сім'ями які перебувають у складних життєвих обставинах.

Об'єкт дослідження – соціальна робота з неблагополучними сім'ями які перебувають у складних життєвих обставинах.

Предмет дослідження – профілактика соціального сирітства з неблагополучними сім'ями які перебувають у складних життєвих обставинах.

Відповідно до теми та мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Розкрити сутність поняття соціальне сирітство як об'єкт соціальної роботи;
2. Вивчити зміст профілактики соціального сирітства з неблагополучними сім'ями які перебувають у складних життєвих обставинах
3. Проаналізувати установи соціального обслуговування дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування;
4. Дослідити напрями, форми і методи роботи соціального працівника із сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах.

На різних етапах дослідження використовувалися такі **методи**:

теоретичні – аналіз, узагальнення, систематизація, синтез;

емпіричні – анкетування, тестування, експеримент, опитування, спостереження.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилось в м. Умані, Черкаської області протягом 2022-2023 навчального року в Службі у справах дітей Уманської райдержадміністрації.

Практичне значення одержаних результатів полягає в чіткому обґрунтуванні понять «сироти», «соціальні сироти», «неблагополучні сім'ї», «безпритульність» та «бездоглядність». Отримані дані вносять значний вклад у вивчення даної проблеми та розробки рекомендацій щодо підвищення рівня ефективної соціально-профілактичної роботи з подолання соціального сирітства в сучасній Україні. Основні положення, висновки бакалаврської роботи можуть бути використані в науково-дослідній роботі – для подальших наукових досліджень теоретичних і практичних проблем влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в навчальному процесі – при викладанні курсів «Сімейне право», «Теорія соціальної роботи», «Система захисту прав дітей», а також при написанні підручників, посібників, практикумів із зазначених дисциплін.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження висвітлювалися у виступах на конференціях і семінарах різного рівня, а саме: *всеукраїнських* – Всеукраїнської науково-практичної конференція «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (Умань, 11 жовтня 2022 р.); Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції «Проблеми та перспективи соціальної роботи та психології в умовах війни» (Умань, 2 березня 2023 р.);

Матеріали дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 1 тези доповідей автора.

Структура випускної кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 80 сторінок, основного тексту – 72 сторінки, список використаних джерел становить 60 найменувань. Робота містить 1 додаток.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА

1.1 Соціальне сирітство як об'єкт соціальної роботи

Соціальне сирітство є однією з найсерйозніших сучасних проблем суспільства та у найбільш загальному вигляді визначається як явище, при якому діти і підлітки є сиротами, перебуваючи під опікою держави, при живих батьках.

Соціальне сирітство – це комплексна багатоаспектна проблема, що є об'єктом вивчення різних галузей наукового знання. Об'єкт дослідження соціального сирітства в ряді наук збігається, відмінності простежуються у предметі вивчення. Вивчення цього феномена ведеться у рамках соціальної педагогіки, психології, соціальної роботи, юриспруденції та соціології.

Соціальне сирітство є об'єктом дослідження таких наукових напрямів, як психологія, соціальна педагогіка, юриспруденція, соціологія, соціальна робота [9. с. 52].

Вперше поняття «соціальне сирітство» зустрічається у Національній програмі «Діти України» (затверджена Указом Президента України від 18 січня 1996 року), а саме у вступній її частині [53].

Сироти соціальні – особлива соціально-демографічна група дітей у віці від народження до 18 років, які втратили піклування батьків по соціально-економічним, моральним, психологічним, медичним причин («сироти при живих батьках»). Згідно з науковою літературою, це соціальне явище, за якого неповнолітні залишаються без батьківського піклування при живих біологічних батьків. Це можливо у випадках, коли батьки:

- позбавлені судом батьківських прав;
- відмовилися від своєї дитини після її народження (так звані відмовники);
- визнані недієздатними або безвісно відсутніми;
- не беруть участь у вихованні дітей тривалий час без поважних

причин і таке інше.

Серед соціальних сиріт слід також виділяти прихованих, "домашніх" сиріт. Така форма сирітства визнається науковою літературою у випадках, коли неповнолітні формально не позбавлені батьківської турботи, однак не отримують її внаслідок байдужості та відсутності інтересу до життя дитини у батьків, які проживають разом із дитиною. Це стає причиною безпритульності, сімейних конфліктів та асоціальної поведінки.

При вивченні проблеми соціального сирітства в психології особливе значення приділяється особистості неповнолітнього, особливостям її становлення, наслідкам пережитого ним досвіду та особливостям соціального середовища, що впливає на формування особистості. Особлива увага у соціальній психології приділяється вивченню дітей та підлітків, які пережили важку життєву ситуацію, акцентуючи увагу на психічних процесах, на специфічному порушенні психіки. Перед психологами та соціальними працівниками, педагогами, які працюють із соціальними сиротами, постає завдання оптимізувати соціально-адаптаційні процеси.

Психологи відзначають, що соціальними сиротами є діти та підлітки, що характеризуються складними комплексними відхиленнями, різними формами затримки психічного розвитку, гіперактивністю, труднощами у навчанні та поведінці, схильністю до бродяжництва та прояву девіантної поведінки.

Наслідком соціального сирітства у психології вважається дезадаптація підлітків, яка проявляється у тому, що вони перестають відвідувати навчальні заклади, починають спілкуватися з асоціальними компаніями, виявляють різні форми девіантної поведінки. Таким чином, у психології та соціальній психології вивчаються особистісні особливості соціальних сиріт та ті психічні зміни, що сталися внаслідок пережитого дитиною досвіду [6. с. 5].

Однією з суміжних із психологією наук є соціальна педагогіка, в центрі якої досліджується вплив соціального середовища на виховання та формування особистості. У соціальній педагогіці розробляється система заходів щодо

оптимізації виховання особистості з урахуванням конкретних умов соціального середовища.

Соціальне сирітство в соціальній роботі вивчається в контексті знаходження підлітка у важкій життєвій ситуації та розробці різноманітних заходів з виховання його особистості з урахуванням тих причин, з яких він визнаний бездоглядним чи безпритульним.

Основними напрямками соціально-педагогічної роботи з соціальними сиротами є визначення соціокультурної ситуації конкретної дитини, її соціальних та особистісних проблем. Також фахівці, які працюють у сфері соціальної педагогіки, виявляють потреби неповнолітніх, розробляють конкретні заходи допомоги їм, допомагають у вирішенні конфліктних ситуацій у соціальному оточенні підлітків. При роботі з соціальними сиротами особлива роль відводиться профілактиці правопорушень, девіантної поведінки, алкоголізму, наркоманії, а також інших негативних проявів суспільства, з якими може зіткнутися неповнолітній, який потрапив до категорії соціальних сиріт.

Крім таких галузей, як психологія, соціальна педагогіка, соціальна робота, вивчення соціального сирітства також займається і юриспруденція.

У контексті правового знання проблема соціального сирітства вивчається у поєднанні з проблемою правопорушення неповнолітніх [19. с. 22].

З погляду юриспруденції соціальне сирітство – це мінливе соціально-економічне явище, що виникає внаслідок відсутності контролю та нагляду за неповнолітніми з боку суб'єктів, наділених відповідними правами та обов'язками, що виявляється у різних соціально небезпечних формах девіантної поведінки.

З погляду соціологічного аналізу соціального сирітства видаються важливими причини та наслідки соціального сирітства, соціальні детермінанти, що визначають розвиток цього феномену, а також механізми регулювання соціального сирітства та наслідків, до яких воно може призвести.

У найбільш широкому значенні соціальне сирітство є явищем, що характеризується усуненням або неучастю великого кола осіб у виконанні ними

батьківських (піклувальних, опікунських) обов'язків, через що зростає кількість дітей, які залишилися без піклування батьків внаслідок позбавлення їх батьківських прав, визнання батьків недієздатними, а також безвісно відсутніми.

Соціальне сирітство в Україні має більш суттєві масштаби, ніж біологічне воно охоплює щонайменше 85% всіх дітей, позбавлених сімейного піклування. Поява цієї проблеми зумовлена падінням моральності в суспільстві, поширенням алкоголізму та наркоманії, відсутністю реальної державної підтримки та профілактики появи проблемних сімей тощо. У зв'язку з цим саме соціальне сирітство є однією з пріоритетних проблем, з якими держава планує боротися насамперед [49. с. 12].

Соціальне сирітство набуло широких масштабів під час історичного періоду розпаду інституту згуртованої сім'ї Спільний побут представників різних поколінь, залучення старших дітей до догляду за молодшими – все це виключало можливість залишення дітей без опіки у разі втрати ними батьків. У цьому великого масштабу соціального сирітства розглядається науковою літературою як наслідок двох причин: кризи інституту сім'ї та критичного становища безпосередньо російських осередків суспільства.

Перша причина характерна практично для всіх країн західної цивілізації. Її прояви багатосторонні та виражаються у:

- Підвищення середнього віку створення сім'ї та реєстрації шлюбу;
- Збільшення числа розлучень;
- Збільшення кількості не оформлених за законом шлюбів;
- ниження народжуваності та старіння населення;
- Збільшення числа позашлюбних дітей;
- Розповсюдження одностатевих відносин і так далі.

Друга причина має специфічний характер і має широке поширення саме в Україні. Критичне становище українських сімей проявляється як:

- Важкий економічний стан: більшість бідних домогосподарств – це сім'ї з дітьми;

- Сімейна жорстокість – жорстоке поводження з дітьми як фактор соціального сирітства є однією з головних причин позбавлення батьківських прав;
- Поширення алкоголізму, наркоманії та інших згубних звичок;
- Відсутність ефективної політики з боку держави;
- Педагогічна неспроможність та неготовність молодих батьків до виховання дітей;
- Надмірна зайнятість батьків, що виключає можливість нормального виховання дитини, тощо.

Саме таке критичне становище в сукупності з іншими значущими факторами стає причиною соціальних девіацій у батьків – негативних поведінкових відхилень загальноприйнятих норм. Це виявляється у байдужості до долі дитини, пристрасті до згубних звичкам, асоціальній поведінці, відмові від виховання дітей тощо. Не секрет, що саме такі батьки найчастіше позбавляються батьківських має рацію, роблячи своїх дітей соціальними сиротами [8].

Найбільш потенційно небезпечними у плані соціального сирітства є, на наш погляд, сім'ї з явною (відкритою) формою неблагополуччя: аморально-кримінальні та аморально-асоціальні сім'ї з алкогольною та наркотичною залежністю та сім'ї, де батьки здійснюють протиправні (злочинні) дії. Аморально-асоціальну сім'ю становлять люди, які ще в батьківському середовищі (сім'ї) засвоюють шаблони антигромадської поведінки, які не бажають узгоджувати свій спосіб життя із загальноприйнятим, тобто. вони будують сім'ю, керуючись раніше засвоєними стереотипами аморально сімейної взаємодії. До цієї групи входять сім'ї з алкогольною та наркотичною залежністю.

Основними проблемами таких сімей є такі:

- проблеми, пов'язані з бюджетом сім'ї (зазвичай низький рівень матеріального достатку батьків алкоголіків та наркоманів, а часто й безробіття, витрачання більшої частини доходів на спиртні напої та наркотики зумовили широке поширення бідності серед даного типу сімей);
- соціально побутові (часто погані антисанітарні житлові умови);

- соціально-психологічні (скандали в сім'ї у зв'язку з вживанням батьками спиртних напоїв чи наркотичних препаратів, конфлікти між батьками та дітьми, втрата сімейних зв'язків, деградація особистості);
- проблеми сімейного виховання: педагогічна неспроможність батьків (батьки не дбають про здоров'я, моральне, фізичне, психічному, духовному розвитку дитини, її матеріально-побутовому забезпеченні, підготовці його до праці);
- безпритульність та бездоглядність дітей;
- зростання числа дітей соціальних сиріт;
- дітей, покинутих батьками або відібраних у батьків алкоголіків наркоманів, які виконують своїх обов'язків з виховання дітей [12].

Небезпечними у плані соціального сирітства можуть стати конфліктні та педагогічно неспроможні сім'ї. Отже, сімейне неблагополуччя є одним з основних факторів, що впливає на соціальне сирітство. До неблагополучних відносять сім'ї, яких порушено структуру, знецінюються, або ігноруються основні сімейні функції, є явні або приховані дефекти виховання, внаслідок чого з'являються «важкі діти».

Основні типи неблагополучних сімей: конфліктні, аморальні, педагогічно некомпетентні, асоціальні. Таким чином, соціальне сирітство як об'єкт соціальної роботи на даний момент має дуже гострі грані та затребуваний на всіх етапах соціальної роботи установ в нашій країні, дана діяльність сприяє зміцненню інституту сім'ї, профілактики появи неблагополучних сімей, зменшення кількості соціальних сиріт у країні, покращення їх побутових показників [33].

На сьогоднішній день сім'я як соціальний інститут зазнає суттєвих змін. Індикаторами таких змін є розлучення, позашлюбні народження дітей; повторні шлюби. Також суттєвим фактором є зайнятість жінок поза сім'єю. У російському суспільстві вона була і залишається найбільш найвищою у світі протягом уже більш ніж трьох поколінь. Соціологами було виявлено безліч наслідків цього явища, але найістотнішим є ламання в системі гендерних стереотипів, батьківських ролей.

Сучасні сім'ї найбільше можна віднести до подружнього типу, де взаємини будуються за принципом. Отже, у такій родині дітоцентристські цінності втрачають чинність.

Духовна, економічна, соціальна криза, що відбулася за останні десятиліття, приголомшила Україну, призвела до того, що сталося сильне збільшення сімей, що характеризуються дезорганізацією, тобто в сім'ї проявляється її внутрішня нестабільність, її руйнація під впливом різноманітних соціальних чинників.

У суспільстві сім'я стає нездатною до виконання приписаних їй функцій, втрачає роль соціалізації дитини. У зв'язку з кризовими явищами суспільства багато родин виявилися нестійкими, не змогли виробити методи адаптацію сучасної ситуації соціуму. Згодом знизився виховний потенціал сім'ї, відбулися погіршення у сфері внутрішнього клімату сім'ї, у багатьох сім'ях стали відбуватися процеси відчуження батьків від своїх дітей. Все це призвело до занепаду моральності сім'ї, появи дітей-сиріт при живих батьках та, як наслідок, виникненню такого феномену, як соціальне сирітство [50].

Іншою причиною соціального сирітства в сучасному суспільстві є збільшення масштабів незареєстрованих шлюбів, підліткової народжуваності, а також бідності значної кількості сімей, відсутність ефективної соціальної політики, широке поширення алкоголізму та пов'язаного з ним сімейного насильства.

Різке падіння життєвого рівня загострило ситуацію відмови від дитини у зв'язку з нестачею коштів у тому, щоб його прогодувати. Також серед причин соціального сирітства можна відзначити такі як відсутність одного з батьків, зазвичай батька, що може знижувати рівень контролю за поведінкою та вчинками дитини.

Соціальне сирітство одна із наслідків «перебудови», руйнації системи виховання та соціального захисту дитинства. Провокує та посилює зростання цього явища широка поширеність у країні алкоголізму та наркоманії.

Далі варто відзначити досить парадоксальну демографічну ситуацію, що склалася. У багатьох випадках народжують жінки, які без чоловіків часто не

здатні без допомоги держави виховати дітей, і, навпаки, ті, хто може їх утримувати і виховати, не роблять цього. В умовах кризи шлюбних відносин становище перших часто є безвихідним, їм не на кого спертися у своїй материнській ролі. Однак іншу категорію жінок складають представниці, зайняті професійною кар'єрою, серед потреб та цінностей яких сім'я та материнство досить часто займають останнє місце.

Таким чином, складається ситуація, коли дитина самотня при батьках, вона потрапляє до категорії бездоглядних підлітків. Вона має батьків, але при їхній завантаженості перестає бути їм об'єктом виховання. І у таких випадках його виховання відбувається на вулиці [39. с. 52].

Також економічна та політична сфери суспільства являли низку причин, що викликали появу та розвиток феномену соціального сирітства. Зміни в економічній сфері життєдіяльності суспільства спричинили низку змін з'явилися нові соціальні групи та суспільні відносини, з'явився значний розрив у забезпеченості різних верств суспільства. Найуразливішими групами стали діти та старі. У сім'ях, де дохід нижчий за середній рівень, діти часом не лише позбавлені задовільного харчування, а й отримують характеристику «зайвих», стають тягарем для своїх батьків.

В умовах економічної нестабільності проблема адаптації та соціалізації дітей, які залишилися без піклування батьків, викликає особливу актуальність. Гострота проблеми, з одного боку, зумовлена зростанням кількості таких дітей, а з іншого, неефективністю функціонування інституту соціальної підтримки, який у нашій державі орієнтований переважно на облік лише первинних потреб дітей-сиріт.

Швидке реформування суспільства, що відбулося за останні десятиліття, загострення проблем зайнятості зумовили появу груп індивідів, які з різних причин зазнають труднощів у адаптації до нових соціально-економічних умов. Це часто призводить до зміни відносин всередині сім'ї, а також ставлення до дитини, зростання в ній насильства, розширення масштабів девіантної поведінки та згодом соціальному сирітству [3. с. 46].

1.2 Профілактика: поняття, рівні, види, умови

Однією з актуальних і соціально значущих завдань, що стоять перед нашим суспільством сьогодні, є пошук шляхів зниження зростання бездоглядності, безпритульності неповнолітніх, соціального сирітства та підвищення ефективності їх профілактики. У профілактиці потребує все населення, особливо люди, що входять до груп підвищеного ризику: малолітні діти, підлітки, люди похилого віку, а також люди, які ведуть асоціальний спосіб життя.

Профілактика у сенсі слова – це комплекс заходів щодо попередження соціальної проблеми, соціального відхилення або утримання їх на соціально терпимому рівні через усунення або нейтралізації причин, що їх породжують.

Профілактика вимагає комплексного підходу, який наводить дію системи та структури, здатну запобігти можливим проблемам чи вирішити поставлені завдання. Вчені по-різному розкривають визначення поняття та зміст профілактики. [56]. За ступенем охоплення проблеми та глибиною методик профілактика може поділятися на загальну та спеціальну, а також на первинну, вторинну та третинну.

Загальна профілактика потребує комплексного підходу, який приводить у дію системи та структури, здатні запобігти можливим проблемам чи вирішити поставлені завдання. Первинна профілактика здійснюється з метою попередження ще не виниклої проблеми. Вторинна профілактика є комплексом заходів, спрямованих на реабілітацію та соціальну адаптацію осіб, які вже мають незначний досвід споживання алкоголю та наркотичних речовин. Це можуть бути підлітки групи ризику, соціально-неблагополучні сім'ї.

Головною метою тут є формування мотивації на зміну поведінки. Третинна профілактика у цьому випадку буде комплексом заходів, спрямованих на соціальну адаптацію осіб, які мають виражені медичні та соціальні проблеми, пов'язані з споживанням алкоголю та наркотичних засобів. Її завдання полягатиме в створення підтримуючого та розвиваючого середовища. Це може бути організація соціально-підтримуючих та терапевтичних спільнот, реалізація

локальних та територіальних програм, а також програм на робочих місцях, створення груп самопомоги та багато інших заходів [54].

Розглянемо рівні профілактики соціального сирітства. Виділяє кілька рівнів профілактики соціального сирітства:

- загально соціальний рівень (загальна профілактика) передбачає діяльність держави, суспільства, їх соціальних інститутів, спрямовану на вирішення протиріч у галузі економіки, соціального життя, у морально-духовній сфері, що заважають гармонійному розвитку сім'ї;
- спеціальний рівень (соціально-педагогічна, соціально-психологічна) полягає в цілеспрямованому впливі на неблагополучні сім'ї «групи ризику», на усунення факторів, сприяють появі соціального сирітства;
- індивідуальний рівень (індивідуальна профілактика) являє собою профілактичну діяльність щодо членів сім'ї, поведінка яких має риси відхилень або проблемності [28].

У роботі щодо попередження соціального сирітства застосовуються такі форми та методи:

1. Медико-соціальні: спрямовані на створення необхідних умов для збереження прийняттого рівня фізичного та соціального здоров'я сім'ї та неповнолітніх дітей.

До них належать медико-соціальна освіта, пропаганда здорового способу життя, профілактичні бесіди на тему ВІЛ та СНІД, медико-соціальний патронаж тощо.

2. Організаційно-адміністративні: створення системи соціального контролю, розроблення відповідної правової та законодавчої бази, формування системи органів та установ для здійснення діяльності з профілактики. До цієї групи методів відносяться контроль та соціальний нагляд, соціальне управління та соціальне планування та ряд інших.

3. Правові: розробка та створення відповідної системи правових і правил поведінки та діяльності сімей групи ризику всіх сферах соціального життя та створення ефективною та діючою системи контролю над виконанням цих і правил.

До цієї групи методів належать правова освіта, правовий контроль, правові санкції тощо.

4. Педагогічні: формування у сімей та дітей соціально прийнятної системи цінностей, норм, стереотипів та ідеалів, підвищення рівня знань та розширення кругозору. До них належать давно і добре всім відомі методи освіти, виховання та освіти, індивідуальні бесіди, консультації, тренінги тощо.

5. Економічні: спрямовані на підтримку прийнятного та гідного рівня життя людини та створення необхідних умов для задоволення його матеріальних потреб. Найчастіше для вирішення таких завдань використовуються економічне стимулювання, економічне заохочення, економічні пільги та економічна підтримка тощо [30]. Зупинимося на основних методах та формах роботи з профілактики соціального сирітства:

1. Патронаж є відвідування сім'ї вдома з діагностичними, контрольними, адаптаційно-реабілітаційними цілями, що дозволяє встановити та підтримувати тривалі зв'язки з сім'єю, своєчасно виявляючи її проблемні ситуації, надаючи негайну допомогу.

Патронаж дає можливість спостерігати сім'ю в її природних умовах. Що дозволяє виявити більше інформації, ніж лежить на поверхні. Проведення патронажу вимагає дотримання ряду етичних принципів: принцип самовизначення сім'ї, добровільність прийняття допомоги, конфіденційності, тому слід знаходити можливості інформувати сім'ю про майбутній візит та його цілі [9. с. 52].

Патронаж може проводитися з такими цілями:

- діагностичними: ознайомлення з умовами життя, вивчення можливих факторів ризику (медичних, соціальних, побутових), дослідження проблемних ситуацій, що склалися;
- контрольними: оцінка стану сім'ї та дитини, динаміка проблем (якщо контакт із сім'єю повторний); аналіз ходу реабілітаційних заходів, виконання батьками рекомендацій та ін.;

– адаптаційно-реабілітаційними: надання конкретної освітньої, посередницької, психологічної допомоги. Регулярні патронажі, якоюсь мірою дисциплінують, а також дозволяють своєчасно виявляти та протидіяти виникаючим кризових ситуацій [30].

2. Соціальне консультування. Воно призначене в основному для надання допомоги практично здоровим, які мають труднощі при вирішенні життєвих завдань.

Консультування може бути індивідуальним – це розмова.

Найбільш поширеними прийомами консультування є: емоційне зараження, навіювання, переконання, художні аналогії, міні-тренінги та ін. Поряд з індивідуальними консультативними розмовами можуть застосовуватися групові методи роботи із сім'єю (сім'ями) – тренінги.

Групові методи роботи дозволяють батькам обмінюватися один з одним досвідом, ставити питання та прагнути отримати підтримку та схвалення групи.

Важливими є й умови профілактики соціального сирітства, створені в установах соціального обслуговування. На даний момент у законодавстві відсутня комплексний підхід до такого явища як соціальне сирітство. Проте, державні програми та окремі нормативні акти передбачають необхідність вжиття заходів щодо запобігання випадкам виникнення соціального сирітства та зниження пов'язаних з ним негативних наслідків. Зокрема, такими актами на федеральному рівні влади є: Закон «Про основи профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх», Закон «Про додаткові гарантії щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків». Цим законодавством врегульовано такі відносини у сфері охорони сім'ї, материнства та дитинства:

Сімейний кодекс встановлює, що діяльність з виявлення та влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, здійснюють лише органи опіки та піклування. Не допускається посередницька робота з передачі дітей на усиновлення (удочеріння), під опіку (піклування) або виховання в сім'ю. Однак

допускається активне сприяння органам опіки та піклування з боку органів державної влади та місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб [1. с. 46-48]..

Регулювання інших форм влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, передано на розсуд влади [38].

Сімейним кодексом передбачено можливість запровадження системи соціального патронату над дітьми Правовим підґрунтям для цього є частина друга Сімейного кодексу, згідно якої, у разі розбіжностей між батьками та дітьми, орган опіки та піклування зобов'язаний призначити представника для захисту прав та інтересів дітей

Цивільний кодекс встановлює основи діяльності органів опіки та піклування та наділяє цими функціями органи місцевого самоврядування.

Таким чином, інші питання, пов'язані з формуванням політики в галузі охорони сім'ї, материнства та дитинства, передані на розсуд суб'єктів.

Водночас до основних недоліків існуючої нормативної бази відносяться:

- Відсутність нормативних механізмів, що забезпечують профілактику соціального сирітства у соціальних установах;
- відсутність нормативної бази соціального патронату як однієї з основних технологій соціальної реабілітації сімей групи ризику соціальному сирітству;
- нормативно не врегульована робота зі збору інформації та ведення банку даних про сім'ї групи ризику щодо соціального сирітства, дітей, потребують державного захисту, кандидатів в усиновлювачі, опікуни, прийомні батьки, патронатні вихователі;
- механізми влаштування дитини в сім'ї, які прийомні, не знаходять подальшого розвитку у нормативних актах, зокрема, питання підготовки, моніторингу та супроводу таких сімей;
- відсутність у регіональному законодавстві гарантій фінансування в повному обсязі, передбаченому федеральним законодавством, альтернативних форм влаштування дитини в сім'ю;

– недостатня урегульованість механізмів забезпечення прийняттого рівня життя дітей, що залишилися без піклування батьків, зв'язку з початком самостійного життя [4].

Організаційно-методичні умови включають:

- Надання допомоги батькам вихованців з питань соціально-особистісного розвитку дітей;
- Організацію взаємодії між установою соціального обслуговування та сім'єю, залучення батьків до участі заходів, які проходять в установі (свята, акції);
- Забезпечення допомоги сім'ї, що передбачає широкий спектр консультативних, медико-психолого-педагогічних, соціально-правових та діагностичних послуг;
- Перепідготовку педагогів та фахівців, які допомагають професій в роботі з сім'ями, спрямовану формування готовності до взаємодії у створенні індивідуальних. Готовність фахівців, які допомагають професій таких як, фахівець із соціальної роботи, соціальний педагог, педагог-психолог, здійснюють процес життєустрою соціальних сиріт, визначається сформованістю таких структурних компонентів, що характеризують їх діяльнісну суб'єктну позицію на різних рівнях готовності:
 - мотиваційно-ціннісного компонента – на особистісному рівні;
 - когнітивно – операційного – на діяльнісному рівні;
 - психофізіологічного – на функціональному та рефлексивному компонента на оцінному рівні [42].

Так само організаційно-методичні умови включають:

- ранню діагностику відставання у розвитку дитини в режимних моментах;
- роботу з виявлення дітей, які потребують першочергового влаштування в патронатну сім'ю;
- рішення про влаштування дитини на патронатну сім'ю, затвердження індивідуального плану його реабілітації та розвитку у патронатній сім'ї виробляються на медико-психолого-педагогічному консиліумі соціальної установи. супроводу соціальних сиріт.

Як правило, у всіх регіонах при колегіальному обговоренні відповідного питання представники служб системи профілактики засновують свої висновки на попередньо проведеному фахівцями вивченні умов проживання неповнолітніх та інших відомостей, характеризують особливості особистості дитини, її оточення, умов сімейного виховання.

Надання соціальних послуг здійснюється на підставі заяви одного з батьків (законного представника) та договору про соціальне обслуговування.

Обов'язковим додатком до договору є індивідуальна програма надання соціальних послуг, в якій зазначено: форма соціального обслуговування, види, обсяг, періодичність, умови, терміни надання послуг з урахуванням індивідуальної потреби, заходи із соціального супроводу [3. с. 2].

Також, громадянам, у тому числі сім'ям та дітям, при необхідності виявляється сприяння у наданні медичної, психологічної, педагогічної, юридичної, соціальної допомоги, що не відноситься до соціальним послугам (соціальний супровід), що здійснюється шляхом залучення організацій, що надають таку допомогу, на основі міжвідомчої взаємодії Основними напрямками роботи з сім'ями, які перебувають у соціально небезпечному становищі, є їх раннє виявлення та соціальний супровід [49].

Для виявлення раннього сімейного неблагополуччя та надання підтримки сім'ям з дітьми, які перебувають у соціально-небезпечному становищі та іншої важкої життєвої ситуації, установи соціального обслуговування населення активно впроваджують у свою діяльність нетрадиційні форми та методи профілактики (клуби, круглі столи і т.д.).

Першорядне значення у цій діяльності приділяється профілактичній роботі з сім'ями на ранній стадії сімейного неблагополуччя, коли сім'я ще не перебуває у соціально небезпечному положенні, але є всі підстави віднести її до групи сімей соціального ризику та проводити профілактичну роботу, спрямовану на усунення причин та умов соціального неблагополуччя.

Для своєчасного виявлення сімей, які опинилися у важкій життєвої ситуації, на ранніх стадіях соціального неблагополуччя, профілактики

соціального сирітства, а також створення умов для підвищення доступності соціальних послуг у регіонах активно розвиваються соціальний патронаж, дільничні соціальні служби та служби супроводу сімей з дітьми, які перебувають у скрутній життєвій ситуації [31].

І хоча дитина випробувала ексклюзиву, проживаючи в неблагополучній сім'ї, то не краще ситуація з тими дітьми, які потрапляють у установи державної підтримки дитинства. Незважаючи на те що сьогодні соціальної установи не є повністю закритими, ізоляція дітей від нашого суспільства, його культурних цінностей зберігається. У те час як вчені та фахівці-практики, які працюють у соціальних установах, які розробляють та застосовують інноваційні методи реабілітації, вже довгі роки результати соціалізації випускників соціальних установ дуже невтішні, діти-сироти часто опиняються в положенні ізгоїв і продовжують відчувати соціальну Ексклюзив у дорослому житті. І відповіді на запитання, у чому ж причина відсутності довгострокової результативності начебто дієвих методів соціальної допомоги дітям-сиротам, поки що не знайдено [7;8]..

Отже, профілактика – це комплекс заходів соціально-психологічного, медичного та педагогічного характеру, спрямованих на нейтралізацію впливу негативних факторів соціального середовища на особистість, метою попередження відхилень у її поведінці.

Профілактика соціального сирітства полягає у системі заходів, пов'язаних з вивченням та прогнозуванням соціального сирітства неповнолітніх, спрямованих на припинення негативно факторів, що впливають.

Серед рівнів профілактики соціального сирітства ми виділили:

- Загально соціальний рівень (загальна профілактика);
- Спеціальний рівень (соціально-педагогічна, соціально-психологічна профілактика);
- Індивідуальний рівень (індивідуальна профілактика).

За ступенем охоплення проблеми та глибиною методик профілактика може підрозділятися на первинну, вторинну та третинну.

Серед умов профілактики соціального сирітства в установах соціального обслуговування ми виділили, організаційно-методичні та соціокультурні. Дані умови дозволяють покращити процес профілактики соціального сирітства в установах соціального обслуговування.

Якість її здійснення багато в чому визначається професіоналізмом суб'єкта впливу та комплексним характером профілактичного застосування.

Профілактика створює етапи у розвиток соціалізації особистості, основою якої входить принцип законності та моралі. У цьому полягає фундамент благополуччя соціальної стабільності суспільства загалом [8].

1.3. Установи соціального обслуговування – суб'єкти профілактики соціального сирітства

До суб'єктів системи профілактики соціального сирітства належать органи державної влади та органи місцевого самоврядування, відомства, посадові особи, громадські організації та громадяни, цілеспрямовано здійснюють на різних рівнях та в різних масштабах керівництво, планування заходів щодо попередження соціального сирітства їхню безпосередню реалізацію, забезпечення цієї реалізації; які мають у цій сфері певні права та обов'язки та відповідальні за досягнення покладених завдань [26].

Профілактика соціального сирітства передбачає комплекс заходів щодо роботи з батьками та дітьми з метою формування та збереження нормальних сімейних відносин, орієнтації на здоровий спосіб життя, відродження інституту сім'ї та шлюбу. У попередженні цього явища беруть участь у межах своєї компетенції, встановлених законодавством, органи та установи охорони здоров'я, освіти, соціального захисту населення, установи соціального обслуговування; спеціалізовані установи для неповнолітніх, які потребують соціальної реабілітації; установи у справах молоді; органи опіки та піклування; органи внутрішніх справ; органи служби зайнятості; територіальна комісія з справам неповнолітніх.

Діяльність суб'єктів системи профілактики соціального сирітства здійснюється відповідно до таких основних принципів:

- принцип міжвідомчої взаємодії – визначає порядок формування відносин між суб'єктами системи профілактики узгодженням планів заходів та дій щодо їх реалізації, контролю над їх виконанням;
- принцип розподілу сфер відповідальності – передбачає конкретних виконавців, закріплення за ними певного кола завдань у рамках відомчої компетенції, здійснення яких необхідне задля досягнення поставленої мети;
- принцип індивідуального підходу – реалізується шляхом здійснення реабілітаційного процесу з урахуванням індивідуальних особливостей конкретної дитини та сім'ї, значною мірою що впливають з їхньої поведінка у різних життєвих ситуаціях;
- принцип законності – передбачає дотримання вимог чинного законодавства та законодавства суб'єктів у роботі з засудженими неповнолітніми та їх сім'ями;
- принцип комплексності – передбачає реалізацію системного підходу у роботі з неповнолітніми та їхніми сім'ями, та вплив на них з урахуванням усіх аспектів: економічних, правових, соціальних, медичних, педагогічних, психологічних [52].

Розглянемо кожну установу докладно.

Управління соціальним захистом населення здійснюють заходи щодо профілактики соціального сирітства та організують роботу з дітьми, їх батьками або законними їх представниками, які не виконують свої обов'язки щодо неповнолітніх чи негативно що впливає на них. Ця установа контролює діяльність спеціалізованих установ для неповнолітніх, які потребують надання соціальних послуг неповнолітнім [35].

Установи соціального обслуговування, тобто. територіальні центри допомоги сім'ї та дітям, центри психолого-педагогічної допомоги, центри екстреної психологічної допомоги, надають безкоштовні послуги неповнолітнім, які перебувають у соціально небезпечному становищі, виявляють сімей та неповнолітніх, які перебувають у соціально небезпечному становищі,

організують дозвілля, розвивають їх творчі здібності, організують медичне обслуговування, сприяють в оздоровленні та відпочинок.

Спеціалізовані установи для неповнолітніх, потребують соціальної реабілітації – це соціальні притулки, соціально-реабілітаційні центри, центри допомоги дітям, що залишилися без піклування батьків, призначені для тимчасового утримання неповнолітніх [2].

Соціальний притулок – це установа тимчасового перебування дітей та підлітків від 3 до 18 років, який приймає дітей за направленням Комітету із соціального захисту із сімей (якщо діти потребують допомоги, наприклад, через хворобу батьків), у напрямку Комітету освіти (якщо батьки не займаються вихованням дітей), за направлення поліції та Комісії у справах неповнолітніх (це діти з групи ризику, які займаються бродяжництвом або перебувають на обліку у дитячій кімнаті поліції). Діти можуть прийти до притулку самостійно (через нестерпні умови проживання в сім'ї) або за клопотанням сусідів, вчителів, вихователів.

У соціальних притулках здійснюється диференційований підхід до кожної дитини. Режим дня в них щадний, але дотримується суворо. Співробітники притулків прагнуть того, щоб усі діти навчалися, гармонійно розвивалися, відвідували різні гуртки та спортивні секції. Але головним завданням фахівців цієї установи вважають повернення дитини до сім'ї; якщо це не вдається, дитину переводять до дитячого будинку.

Соціальні притулки фінансуються з державного бюджету, але виявляється і значна спонсорська допомога [42].

Соціально-реабілітаційний центр для неповнолітніх здійснює заходи щодо соціальної реабілітації неповнолітніх у віці від 7 до 18 років з різними формами та ступенем дезадаптації, що опинилися у складній життєвій ситуації. У структуру цього центру зазвичай входять соціальний притулок та відділення денного перебування для неповнолітніх. Основними завданнями центру є профілактична робота щодо попередження соціального сирітства, медична допомога неповнолітнім, психолого-педагогічне обслуговування, спрямоване на

встановлення ступеня дезадаптації та її усунення, робота з сім'єю дитини та сприяння у поверненні дитини до сім'ї або передачі в нову сім'ю, а також забезпечення всебічного розвитку дитини [42;43].

Органи опіки та піклування виявляють дітей, що залишилися без піклування батьків, ведуть облік таких дітей та, виходячи з конкретних обставин втрати піклування (смерть батьків, позбавлення їх батьківських прав, обмеження батьківських прав, визнання батьків недієздатними, хвороба батьків, їх тривала відсутність, ухилення батьків від виконання своїх обов'язків) обирають форми устрою дітей, а також здійснюють наступний контроль за умовами їх змісту, виховання та освіти. Посадові особи дошкільних, загальноосвітніх, лікувальних та інших закладів та інші громадяни, мають відомості про бездоглядних дітей та сімейне неблагополуччя, зобов'язані повідомити ці відомості до органів опіки та піклування за місцем фактичного перебування дітей.

Працівники органів опіки та піклування протягом трьох днів після отримання цих відомостей повинні обстежити умови життя дитини та при встановленні факту відсутності піклування над ним батьків чи родичів забезпечити захист його прав та інтересів до вирішення питання про його пристрої. Якщо батьки живі, не позбавлені батьківських прав та сім'я не є дисфункціональною або девіантною, з батьками проводиться психолого-педагогічна робота (або при необхідності медична лікування), і у разі позитивного результату діти повертаються до сім'ї.

Якщо діти залишилися без піклування батьків, вони підлягають передачі на виховання в сім'ю на підставі опіки, піклування чи усиновлення або до дитячих сирітських закладів [14].

Комісії у справах неповнолітніх та захисту їх прав забезпечують здійснення заходів щодо захисту та відновлення прав та законних інтересів неповнолітніх:

– виявляють та усувають причини та умови, що сприяють соціальному сирітству;

- організують контроль за умовами виховання, навчання, змісту дітей та підлітків, а також за поведженням з ними в установах системи профілактики бездоглядності та соціального сирітства;
- надають допомогу у побуті та працевлаштуванні неповнолітніх, звільнених із установ кримінально-виправної системи або які повернулися із спеціальних навчально-виховних установ;
- сприяють у визначенні форм влаштування неповнолітніх, потребують допомоги держави та ін.

Комісії у справах неповнолітніх вживають різних заходів впливу на неповнолітніх, їхніх батьків чи законних представників у випадках та порядку, які передбачені законом [26].

Освітні установи контролюють та розвивають мережу спеціалізованих навчально-виховних установ відкритого та закритого типу, дитячих будинків та шкіл-інтернатів; беруть участь в організації літнього відпочинку, дозвілля та занять неповнолітніх; ведуть облік неповнолітніх, які не відвідують заняття в освітніх установах. Фахівці цих установ розробляють програми та методики, спрямовані на формування законослухняної поведінки неповнолітніх; створюють психолого-педагогічні комісії, які виявляють та проводять обстеження неповнолітніх, які мають відхилення у розвитку та поведінці; надають психолого-педагогічну допомогу неповнолітнім, які мають відхилення у розвитку, поведінці чи проблеми у навчанні. Так само, як комісії у справах неповнолітніх та управління соціальним захистом населення, установи освіти виявляють неповнолітніх, які перебувають у соціально небезпечному становищі, та вживають заходів щодо їх виховання та здобуття ними загальної освіти, виявляють сім'ї, які перебувають у соціально небезпечному становищі та надають їм допомогу у вихованні та освіті дітей [9. с. 52].

Установи у справах молоді у межах своєї компетенції беруть участь у розробці та реалізації цільових програм з профілактики соціального сирітства:

- координують діяльність підшефних їм соціальних та медичних установ, клубів та інших організацій;

– беруть активну участь в організації відпочинку, дозвілля та зайнятості неповнолітніх; куриують молодіжні біржі праці.

До установ у справах молоді належать соціально-реабілітаційні центри для підлітків та молоді:

– центри соціально-психологічної та центри професійної орієнтації та працевлаштування; молодіжні клуби та ін.

Всі ці організації надають безкоштовні соціальні, медичні, правові та інші послуги дітям, організують дозвілля та зайнятість так званим важким підліткам, здійснюють інформаційно-просвітницьку роботу з молоддю.

Підрозділи у справах неповнолітніх органів внутрішніх справ включають:

- підрозділи у справах неповнолітніх органів внутрішніх справ;
- центри тимчасової ізоляції для неповнолітніх правопорушників;
- підрозділи кримінальної міліції [49].

Ці установи здійснюють:

- профілактичну роботу з неповнолітніми та їх батьками або представниками, які не виконують своїх обов'язків;
- виявляють осіб, які залучають неповнолітніх до скоєння злочинів, попереджають та припиняють протиправні дії неповнолітніх;
- беруть участь спільно з комісіями у справах неповнолітніх у підготовки матеріалів, необхідних для приміщення неповнолітніх центри ізоляції чи спеціальні навчально-виховні установи;
- інформують комісії у справах неповнолітніх, органи соціального захисту населення та органи у справах молоді про виявлені випадках бездоглядності.

Установи охорони здоров'я приймають неповнолітніх, потребують обстеження, спостереження або лікування у зв'язку з їх соціально небезпечним становищем – пережитим насильством або дискримінацією, бродяжництвом, кримінальною діяльністю, вживанням алкоголю чи наркотиків. У цих установах надається безкоштовна медична допомога всім, хто звернувся сюди дітям та підліткам [26].

Отже, ключовими суб'єктами системи профілактики є цілий ряд державних відомств федерального та регіонального рівня, органів місцевого самоврядування: органи та установи охорони здоров'я, освіти, соціального захисту населення, установи соціального обслуговування; спеціалізовані установи для неповнолітніх, потребують соціальної реабілітації;

- установи у справах молоді;
- органи опіки та піклування;
- органи внутрішніх справ;
- органи служби зайнятості;
- територіальна комісія у справах неповнолітніх.

Суб'єкти системи профілактики соціального сирітства в межах своєї компетенції забезпечують дотримання прав та законних інтересів неповнолітніх, здійснюють їх захист від усіх форм дискримінації, насильства і т. д., виявляють неповнолітніх та сім'ї, які у соціально небезпечному становищі.

Останнім часом профілактика соціального сирітства перетворилася з інноваційного напрямку діяльності до самостійної професійної галузі. За цей час система соціального захисту дитинства пройшла у своєму розвитку три етапи: перший – перед державою і суспільством стояло завдання забрати безпритульних та бездоглядних з вулиці та направити їх у соціальні притулки з метою їхньої соціальної реабілітації [37].

Основне завдання другого етапу – перерозподіл дітей, що залишилися без піклування батьків, із соціальних установ до прийомних родин, то є розвиток інституту сім'ї, що заміщає. І нарешті, третій етап. В центрі уваги знаходяться неблагополучні сім'ї та їх реабілітація з метою збереження кровної (біологічної) сім'ї для дитини, паралельно залишається актуальним напрямком розвитку форм життєдіяльності дітей-сиріт і дітей, що залишилися без піклування батьків.

Таким чином, одним із основних векторів розвитку сучасної системи соціального захисту дитинства є профілактика соціального сирітства.

Можна виділити первинну, вторинну та третинну профілактики.

Первинна профілактика – робота з сім'ями до потрапляння дітей до системи соціального захисту дитинства. Тут заходи носять переважно інформаційно-просвітницький характер: соціальна реклама про відповідальне батьківство у засобах масової інформації, освітні заходи для дітей та їх батьків у загальноосвітніх установах. Суб'єктами є органи опіки, правоохоронні органи (Підрозділи у справах неповнолітніх), органи системи освіти, органи системи охорони здоров'я [45;46].

Вторинна профілактика передбачає реалізацію цілого комплексу заходів, спрямованих на неповнолітніх, які перебувають у ситуації підвищеного ризику наскільки можна жорстокого ставлення до них. Фахівці, які працюють із неблагополучними сім'ями, при здійсненні виявлених рейдів проводять обов'язкову оцінку ризику для дитини піддатися жорстокого поводження в сім'ї.

Можна виділити три ступені ризику: високий (критичний) – підтверджуються факти жорстокого поводження з дитиною, є явна загроза життю та здоров'ю дитини. Середній (помірний) ступінь ризику – зараз явної загрози здоров'ю дитини немає, але в майбутньому може виникнути така ситуація. Низький (мінімальний) ступінь ризику небезпека будь-яких серйозних негативних наслідків для життя та здоров'я дитини мінімальні або відсутні, факти жорстокого поводження з дитиною не підтверджуються або мають одиничний характер. За результатами виявленого рейду дитина чи вилучається із сім'ї (у разі високого рівня ризику жорстокого поводження з дитиною), або необхідно провести профілактичну (роз'яснювальну) роботу з батьками щодо недопущення жорстокого поводження (у разі низького рівня ризику), або проводиться реабілітаційна робота (у разі середнього рівня ризику), а це вже третинна профілактика.

Третинна профілактика полягає у здійсненні реабілітаційних заходів із сім'єю та самою дитиною всередині системи. Суб'єкти соціально-реабілітаційні центри для неповнолітніх, установи для дітей-сиріт та дітей, що залишилися без піклування батьків [32].

Отже, профілактика соціального сирітства – це багаторівневий процес, що включає кілька основних напрямків. Раннє виявлення сімейного неблагополуччя – один із найскладніших напрямів профілактики соціального сирітства, його особливістю є обов'язкова реалізація міжвідомчого підходу У межах раннього виявлення необхідна координація діяльності різних структур системи освіти, охорони здоров'я, правоохоронних органів, соціального захисту дитинства, а також залучення населення через службу телефону довіри, наприклад.

Найважливішою проблемою тут буде вирішення питання про те, чи вилучати дитину з сім'ї, чи це за лежатиме від того, наскільки умови життя загрожують здоров'ю та безпеці неповнолітнього. В будь-якому випадку, це вирішуватиметься виходячи з неухильного дотримання прав та інтересів неповнолітнього. Суть полягає у необхідності виявити родину на ранній стадії її неблагополуччя, коли виникли соціальні проблеми, з якими вона може самостійно впоратися. Зараз сучасна система соціального захисту дитинства функціонує, ґрунтуючись на ви явному принципі, як у обов'язки фахівців органів соціального захисту ставиться за провину виявлення неблагополучних сімей на ранніх стадіях кризи. Такі сім'ї можна охарактеризувати, як правило, нестачею внутрішніх власних ресурсів для вирішення соціальних, що виникають проблем.

Не отримавши допомоги від соціальних служб при виникненні труднощів, ситуація посилюється, і через якийсь час фахівці змушені розглядати питання вилучення дитини з сім'ї. Чим довше сім'я перебуватиме в кризовому стані без стороннього втручання, тим меншим буде її потенціал для подальшого відновлення та реабілітації, як результат – батьків позбавлять батьківських прав, а дитина отримає статус батьків, які залишилися без піклування, і потрапить у соціальні установа для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків [8. с. 5-6].

При реалізації технологій раннього виявлення сімейного неблагополуччя виникає питання диференціації ознак сімейного неблагополуччя, тобто деяких критеріїв, показників, за якими оточуючим (працівникам правоохоронних органів, системи освіти, охорони здоров'я, громадянам) стане зрозуміло, що дана

сім'я потребує інтервенції (Втручання). Такими ознаками можуть бути зовнішній вигляд дитини (загальний фізичний або психоемоційний стан, одяг не по сезону, за розміром тощо), зміни у поведінці дитини та інші [7. с. 6-7].

Далі сигнал надходить фахівцям органам опіки, які, власне здійснивши оцінку безпеки дитини та оцінку ризику жорстокого поводження з нею, приймають рішення про подальшу долю неповнолітнього. Це вже наступний напрямок системи соціальної профілактики обстеження умов життєдіяльності неблагополучної сім'ї з метою підтвердження факту жорстокого поводження з дитиною та необхідності втручання. Далі йдуть соціально-діагностична робота з сім'єю та соціальна реабілітація сім'ї загалом та дитини, зокрема. Ці напрями в сукупності складають соціальний супровід сім'ї з метою захисту законних прав та інтересів неповнолітнього. Для цього сім'ї, що знаходиться в соціально небезпечному становищі, призначається куратор, відповідальний за ведення цього випадку. Його діяльність спрямована на надання комплексної підтримки неповнолітнього та сім'ї від відкриття випадку до його закриття, тобто до виходу її із кризи. Сюди входять встановлення контакту із сім'єю, побудова взаємовідносин з урахуванням співробітництва, так званий кооперативний підхід; проведення всебічної діагностичної роботи з метою виявлення проблем та їх причин; розробка плану реабілітації для конкретної сім'ї та дитини з метою відновлення їх навичок самостійного пошуку виходу із кризової ситуації. При перших зустрічах з неблагополучною сім'єю перед фахівцем стоїть завдання створити умови для визнання батьками існування проблем, які створюють реальну загрозу здоров'ю та життю дитини, заважають повноцінному гармонійного розвитку його особистості.

Тут, як правило, фахівці стикаються із протистоянням сім'ї втручання у їхнє приватне життя. Це протистояння може мати такі форми прояви: відкритий опір (можуть не відчинити двері спеціалісту), заперечення проблем як таких, відмова від наступних зустрічей, агресивна поведінка тощо. Тобто протистояння

може виявлятися на рівні поведінкової, вербальної та емоційної реакції сім'ї на спробу втручання з боку соціальних служб [11. с. 52-78].

Вся ця діяльність здійснюється не одним фахівцем, а силами міждисциплінарної команди, куди можуть входити соціальні працівники, соціальні педагоги, психологи та ін. Результатом цієї діяльності є зняття сім'ї з обліку за умови досягнення цілей реалізованої реабілітаційної програми та нормалізації ситуації у сім'ї. Якщо у сім'ї відсутня позитивна динаміка і зберігається високий ризик загрози здоров'ю та життю дитини, може бути прийнято рішення про припинення роботи з сім'єю з подальшим позбавленням батьківських прав та визначенням дитини до прийомної сім'ї або у відповідну соціальну установу. Також може бути ухвалено рішення про продовження реабілітаційних заходів, про доопрацювання плану реабілітаційних заходів.

Наступним значимим напрямом у рамках профілактики соціального сирітства є розвиток інституту сім'ї, що заміщає. Тут поряд з розвитком різних форм життєустрою дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, таких як усиновлення (удочеріння), приймальня сім'я, опіка (піклування) та інші альтернативні форми, актуальні є пошук та підготовка прийомних батьків. В основі такої діяльності закладено принцип пошуку сім'ї для дитини, а не дитину для сім'ї. У нас створені школи підготовки батьків, що заміняють на базі установ для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків [8. с. 55-58].

Завданням системи соціальної профілактики є не лише підбір та підготовка кандидатів у прийомні батьки, а й надалі психолого-педагогічний та соціальний супровід прийомних сімей з метою недопущення так званого вторинного сирітства, під яким розуміються випадки повернення дітей до інституційних установ після сім'ї, які є прийомними. Ця діяльність включає в себе індивідуальні консультації, тренінги, практичні заняття з метою адаптації дітей до нової них сім'ї.

Її мета – розвиток сімейного устрою дітей-сиріт та дітей, що залишилися без піклування батьків. Як бачимо, профілактика соціального сирітства – це багаторівневий процес. Наразі триває систематична робота щодо відмови від

старих принципів здійснення соціального захисту дитинства, переорієнтація з рішення проблеми сирітства на її профілактику. Дослідження показують, що утримання дітей у соціальних установах для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, вимагає значно більших витрат на одну дитину, ніж в умовах сім'ї, що заміщає. Тому необхідно і далі розвивати систему соціальної профілактики, виходячи з економічної доцільності, а також одного з пріоритетів соціального захисту дитинства – виховання дитини в сім'ї [46. с. 5-6].

РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ПО ПРОФІЛАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА З НЕБЛАГОПОЛУЧНИМИ СІМ'ЯМИ ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

2.1 Інституційні форми життєдіяльності дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, як основа профілактики сирітства

Розглянемо соціальний супровід, як одну із форм соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами. Соціальний супровід дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа здійснюється стосовно дітей, які перебувають на вихованні в сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, а також щодо осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Завдання соціального супроводу – сприяти адаптації дитини в новій сім'ї, створенню позитивного психологічного клімату в сім'ї, умов розвитку дітей з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини, забезпеченню оптимальних умов життя дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та особи із їх числа та захисту їх прав.

Соціальний супровід дитини сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та особи із їх числа здійснюється за спеціальним планом, який складається для кожної дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та особи із їх числа і коригується раз на рік.

Соціальний супровід дітей-сиріт, на думку автора, вважається доцільним здійснювати поетапно [12. с. 52-59].

Перший етап – підготовчий: – визначення характеристики соціальної ситуації, стану здоров'я та психофізіологічних особливостей дитини, а також первинне визначення потенційно можливих рішень проблеми; – зібрання соціальним педагогом необхідної інформації, матеріалів про шляхи і засоби вирішення проблеми, можливість адаптації даної інформації; – складання

індивідуально орієнтованого плану дій щодо вирішення проблем дитини-сироти та її соціального супроводу [43. с. 52].

Другий етап – етап реалізації: – забезпечення ефективного виконання плану вирішення проблеми вихованця, а саме: виведення дитини зі стану кризи, гарантія її повної соціальної захищеності; – психолого-педагогічне консультування, що включає:

1) емоційно-вольову допомогу (підвищення впевненості дитини у собі, у своїх силах, власної впевненості у можливість подолання труднощів);

2) інформаційну допомогу (забезпечення дитини інформацією щодо вирішення проблемної ситуації – надання відповідних знань із самозахисту, власних прав тощо);

3) інтелектуальної допомоги (усвідомлення дитиною власної проблемної ситуації, у тому ж числі й у самовизначенні дитини відносно варіантів подальшого життя (місця та способу життя), отримання освіти тощо).

Третій етап – етап рефлексії: осмислення результатів соціального супроводу. При здійсненні соціального супроводу дітей-сиріт ми пропонуємо за основу взяти модель.

1. Соціальний супровід процесу формування і розвитку особистості дитини (полягає у створенні умов, які сприятимуть розвитку особистості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; формуванні у дитини самостійності, уміння орієнтуватися у складній соціальній реальності; вирішенні особистої кризової ситуації життя, пошуку особистих інтересів та власного місця у соціумі, відповідної соціальної ролі).

2. Соціальний супровід середовища формування і розвитку дитини (увага соціального педагога повинна бути зосереджена на середовищі, у якому живе дитина, і на тих його елементах, які поліпшують, або гальмують процес її формування і розвитку [45. с. 52-56].

3. Захист прав дитини (спрямований на правове забезпечення та регулювання впливу з боку середовища, а також самого процесу формування і розвитку особистості дитини).

4. Цільовий соціальний захист (діяльність соціальних педагогів щодо здійснення спеціальної адресної допомоги дітям, які її потребують, у відповідності з індивідуальною життєвою ситуацією дитини, а також профілактична робота з метою попередження виникнення різних проблем у даній категорії дітей).

На нашу думку, покращити рівень знань майбутніх соціальних педагогів стосовно соціально-педагогічного супроводу можна за допомогою введення у вищих навчальних закладах навчальний план спецкурсу «Соціальний супровід дітей-сиріт» [19. с. 5-22].

Система роботи з дітьми-сиротами складається з двох ланок: - державні та недержавні заклади для дітей-сиріт дітей та дітей, позбавлених батьківського піклування (будинки дитини, школи-інтернати, дитячі будинки, будинки-інтернати, сиротинці тощо); - альтернативні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї).

Напрями і підходи соціального супроводу дітей-сиріт запозичені із зарубіжних систем опікування і допомоги вразливим верствам населення. Цей досвід свідчить про те, що системи соціального супроводу створюються не тільки для біологічних і соціальних сиріт, але і для дітей, які проживають у неблагополучній сім'ї.

Чинне законодавство передбачає такі форми сімейного устрою дітей, що залишилися без піклування батьків: усиновлення (удочерення), опіка (піклування), прийомна сім'я, сімейно виховна Група, патронатна сім'я.

Сім'я є найважливішим середовищем формування особистості та найголовнішим інститутом виховання, що відповідає не лише за соціальне відтворення населення, а й відтворення способу життя [6. с. 5-12].

Усиновлення/удочеріння – форма сімейного виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, із встановленням між усиновленим та усиновлювачем правових (особистих та майнових) відносин, що існують між батьками та дітьми.

Усиновлення для батьків означає найвищий ступінь відповідальності за долю дитини та її повноцінний розвиток.

Особливості усиновлення як форми життєустрою.

- 1) Психологічне перевага – дитина почувається повноцінним членом сім'ї;
- 2) Зберігаються всі відносини та права наслідування, у тому числі, після досягнення повноліття;
- 3) Можливість присвоїти дитині прізвище усиновлювача, змінити ім'я, по батькові, місце народження та, у деяких випадках, дату народження;
- 4) Можливість оформлення одного усиновлювача чи подружжя [36].

Опіка та піклування як сімейна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, батьків, які залишилися без піклування, передбачена законом з метою змісту, виховання та освіти, а також захисту прав та інтересів. В свою чергу, опіка поділяється на платну та безоплатну. До платних форм опіки відносяться: прийомна сім'я, сімейно-виховна група та патронат. Опіка встановлюється над дітьми, які не досягли 14 років, піклування – над дітьми віком від 14 до 18 років.

Особливості опіки як форми життєустрою дітей-сиріт.

- 1) Дитина зберігає своє прізвище, ім'я, по батькові, а кровні батьки не звільняються від обов'язків у утриманні дитини;
- 2) Опікун має практично всі права батьків у питаннях виховання, навчання, змісту та відповідальності за дитину;
- 3) На утримання дитини державою щомісячно виплачуються грошові кошти. Кошти, надається сприяння в організації навчання, відпочинку та лікування опікуна;
- 4) Органи опіки мають здійснювати регулярний контроль умов змісту, виховання та освіти дитини;
- 5) Встановлюється рішенням органу опіки та піклування [55].

Сімейно виховна група як форма організації життєдіяльності дітей, які залишилися без піклування батьків, представляє собою структурний підрозділ організації для дітей-сиріт та дітей, батьків, які залишаються без піклування, надає соціальні послуги, яку передається вихованець на період реабілітації до

вирішення питання про його подальший пристрій у порядку, встановленому відповідно до чинного законодавства [29. с. 52-67].

Сімейна виховна група – це тимчасова сімейна форма життєстрою, при якій діти, які опинилися у важкій життєвій ситуації, поміщаються у сім'ю на період реабілітації. Вихователь є співробітником спеціалізованої установи та отримує заробітну плату в відповідно до трудового договору та посібник на утримання вихованця.

Права та обов'язки з виховання дитини розділені між органом опіки та піклування, сімейним вихователем та нерідко батьком. Дитина, перебуваючи на вихованні у сімейній групі, юридично залишається вихованцем дитячого сирітського закладу, зберігає за собою всі особисті та майнові права, отримує утримання та зберігає пільги, знаходячи при цьому дбайливу та уважну сім'ю [52].

Однією з перспективних технологій, що замінюють, є прийомна сім'я – форма влаштування на виховання дітей-сиріт та дітей, що залишилися без піклування батьків, що здійснюється на професійній основі, в якій може виховуватиметься від 1 до 8 неповнолітніх, включаючи рідних дітей. Прийомні діти перебувають у повному державному забезпеченні, а особам, які взяли їх у виховання, виплачується весті.

Відповідно до Сімейного Кодексу прийомна сім'я утворюється на підставі договору про передачу дитини (дітей) на виховання в сім'ю, який укладається між органами опіки та піклування та прийомними батьками [19. с. 52-89].

Для того щоб ясніше уявити, які особливості та специфіка прийомні сім'ї, має сенс порівняти її з такими формами сімейного устрою, як усиновлення, опіка та піклування, патронатна сім'я, сімейна виховна група.

Збереження правового зв'язку вихованця прийомної сім'ї з кривними батьками – одна з характеристик прийомної сім'ї, яка відрізняє її від усиновлення. Приймальна дитина зберігає статус сироти або залишилася без піклування батьків, батьки-вихователі не мають права змінювати вихованцеві

прізвище, ім'я, по батькові. При усиновленні дитина втрачає статус сироти, отже, і всі пільги, які належать дітям, позбавленим батьківського піклування.

Усиновлення можна скасувати лише у судовому порядку, діяльність ж прийомної сім'ї може бути припинена органом опіки та піклування. За формою життєустрою опіка наближена до прийомної сім'ї. Діти, розміщені під опіку в прийомні сім'ї, мають можливість отримання посібників та необхідних пільг.

Опікуни (піклувальники), як і прийомні батьки отримують батьківські права на обмежений період часу, як правило, до повноліття вихованця. Також опікуни (піклувальники) забезпечуються системою соціального захисту грошовими засобами для забезпечення життя та розвитку вихованця, при цьому, не отримуючи заробітну плату та трудовий стаж. Особливістю опіки (піклування) також виступає практична підстава її на споріднених зв'язках між опікуном (піклувальником) та опікуваним (підопічним) [8;9;12].

Приймальна сім'я – це професійна сім'я відповідно до кандидатів у прийомні батьки висунуто специфічні вимоги, такі як отримання кваліфікації прийомних батьків, наявність трудового стажу, проходження програми навчання при державній установі до прийняття дитини в сім'ю. Саме ця особливість є відмінною характеристикою прийомної сім'ї, при цьому, наближаючи її до сімейної виховної групи та патронатної сім'ї [52].

Особливістю сімейної виховної групи є небов'язковість встановленого статусу дитини-сироти. З юридичної точки зору, опікуном виступає державна установа соціального захисту, при цьому, вибирається батько, якого наділяють посадою вихователя та приймають у штат установи. Призначений вихователь бере на себе відповідальність за здоров'я та розвиток дитини, але установа соціального захисту виділяє для реалізації зазначених цілей продукти харчування, одяг та взуття, необхідні медикаменти. Зазначена допомога може бути проіндексована та виражатися у кошти. Також вихователь за провадження своєї діяльності отримує заробітну плату та нарахування трудового стажу. Як свідчить статистика, сімейна виховна група є формою тимчасового життєустрою

дітей-сиріт, до моменту встановлення їх статусу та визначення програми розвитку[13].

Враховуючи різні особливості прийомної сім'ї, варто відзначити її подібність з патронатом, оскільки обидва напрями можна охарактеризувати як професійні прийомні сім'ї, які здійснюють свою діяльність на підставі договору та за заробітну плату. При цьому діти, розміщені у прийомних та патронатних сім'ях, є власниками встановленими, які мають статус сироти. Відмінність полягає у порядку укладання договору: прийомна сім'я – між прийомними батьками та органами опіки та піклування, патронатна сім'я – між патронатними батьками та інтернатною установою. Укладений договір жорстко регламентує порядок здійснення виховної діяльності у приймальних та патронатних сім'ях: батьки забезпечують дітям необхідну турботу та умови розвитку, а установи передають усі необхідні кошти та здійснюють заходи профілактики негативних соціальних явищ та реабілітації [5. с. 5-72].

На виховання до прийомної сім'ї передаються діти, які залишилися без піклування батьків, а саме: діти-сироти; діти, батьки яких невідомі; діти, батьки яких позбавлені батьківських прав, обмежені у батьківських правах, визнаних у судовому порядку недієздатними, безвісно відсутніми, засуджені; діти, батьки яких за станом здоров'я не можуть особисто здійснювати їх виховання та зміст.

Прийомні батьки мають ряд обов'язків.

- 1) Забезпечувати належне виховання та розвиток прийомної дитини, керуючись принципами поваги, взаємодопомоги, спільної організації життєдіяльності та дозвілля;
- 2) Забезпечувати необхідні умови для розвитку особистості дитини та турботи про здоров'я збереження;
- 3) Забезпечувати повний захист прав та інтересів дитини [62].

Головне призначення прийомної сім'ї полягає у компенсації сімейного виховання дитині, яка позбавлена батьківського піклування. Саме у сімейних умовах виховання забезпечується повна соціальна адаптація, входження у суспільне життя, розвиток навичок самостійності та самозабезпечення.

Таким чином, сімейні форми життєустрою дітей-сиріт та дітей, батьків, які залишилися без піклування, забезпечують комплексні умови для розвитку особистості та інтеграції її в соціально-суспільні відносини [11].

Дитина стає активним учасником відтворення соціального досвіду через взаємодію, взаємовплив, спілкування з представниками різних поколінь, прийомними батьками, їхніми дітьми та родичами.

Неформальні відносини, батьківський контроль, на відміну контролю інституційного, дозволяють захистити дитину від негативних впливів зовнішнього світу. Результативність виховання дітей у прийомній сім'ї, де створені умови, що забезпечують повноцінний розвиток та виховання, важко переоцінити.

Закордонне та українське законодавство проголосило сімейне влаштування дітей, які потребують державної підтримки, пріоритетним.

Таким чином, сьогодні найбільш актуальні влаштування дитини не в установу, а в сім'ю, що є прийомною; професійна робота та допомога сім'ї. Такою новою, гнучкою формою влаштування дитини та роботи з проблемною сім'єю є патронатне виховання, що сприяє вирішенню основного завдання – збереження дитини для сім'ї та сім'ї для дитини [15].

Патронатне виховання – це форма життєустрою дітей, основою якою виступає поділ обов'язків щодо захисту прав дитини між батьками, уповноваженою службою опіки та патронатним вихователем.

В сучасних умовах патронатна сім'я може розглядатися як нова форма сімейного життєустрою дітей-сиріт та дітей, що залишилися без піклування батьків. Законодавство лише на рівні регіонів виділяє поняття «діти, які потребують допомоги держави», яка надає можливість органам опіки та піклування забезпечувати своєчасну допомогу в неблагополучних сім'ях і, як наслідок, значно зменшити ризики або запобігти попаданню дітей до категорії «залишилися без піклування батьків». Для реалізації описаної мети впроваджується система соціального патронату над дітьми (сім'ями), які потребують державного захисту.

У моделі патронатного життєустрою дітей створено спеціалізовані структури, які наділяються повноваженнями щодо здійснення опіки та піклування. Насамперед, це заклади освіти, соціального захисту, охорони здоров'я, які перепрофілюються до установ, які надають патронатне виховання.

Створені центри здійснюють реабілітаційну та корекційну діяльність з дітьми, що забезпечують їх виховання та підготовку до сімейного життєустрою та супровід у сім'ях вихователів, здійснюють навчання громадян, які бажають стати патронатними вихователями.

У порівнянні з іншими відомими формами життєустрою, патронатне є найлояльнішою: використовується для дітей із встановленим статусом сироти і без нього, визначається на необхідний дитині термін, вводить розподіл відповідальності та обов'язків сторін [16].

Особливою перевагою патронатне виховання є для дітей підлітків та дітей з обмеженими можливостями здоров'я, оскільки дозволяє категорія можливість виховуватися в максимально наближених до сімейних умов з метою забезпечення їх соціальної адаптації. З класифікації завдань патронатного виховання як форми сімейного життєустрою, прийнято виділяти такі види:

- 1) Екстрена допомога дітям як альтернатива будинкам дитини;
- 2) Влаштування в сім'ю патронатного вихователя для усиновлення;
- 3) Влаштування в сім'ю патронатного вихователя дітей-інвалідів;
- 4) Влаштування в сім'ю дітей без опікунів, дітей шкільного віку, дітей з проблемами у розвитку та поведінці, тобто. тих, для кого патронатне виховання єдина можливість знайти сім'ю;
- 5) Влаштування підлітків для пост інтернатної адаптації та підготовки до самостійного життя.

У сучасних умовах особливого значення набули інноваційні форми сімейного життєустрою: прийомні та патронатні сім'ї, сімейні виховні групи.

Для органів державного управління та муніципального самоврядування виплата коштів на утримання дітей та заробітної плати прийомним батькам та

вихователям забезпечує серйозну економію ресурсів у порівнянні з витратами стаціонарні дитячі установи [23].

Таким чином, домашня опіка та виховання, що є пріоритетною формою життєустрою дітей-сиріт та дітей, що залишилися без піклування батьків, що запобігає соціальній дезадаптації неповнолітніх і відновлює втрачені ними соціальні якості та навички; діти отримують можливість жити та розвиватися в теплому, емоційно-захищеному домашньому середовищі. Розвиток таких інститутів як «приймальна сім'я» та «патронатне сімейне виховання» можна розглядати як найважливіші інструменти вирішення проблеми соціального сирітства.

2.2 Напрями, форми, методи профілактики соціального сирітства з неблагополучними сім'ями які перебувають у складних життєвих обставинах

Процес соціальної адаптації та реабілітації дітей сиріт складається з кількох етапів.

Перший етап – комплексна діагностика фізичного, психічного і соціального здоров'я дитини, що надійшла в дитячий будинок. У кожної дитини своя доля, свої проблеми, свої особливості. Тому з перших днів необхідно вивчити його соціальний, соматичний і психічний статус.

Для характеристики соціального статусу дитини важлива інформація про те, коли і звідки її вчили, хто її супроводжував, що відомо про його батьків, родичів, де виховувалася раніше, який клас школи відвідував, чи є у нього житло, прописка. Крім того, важливо медичний огляд дитини для оцінки її фізичного та соматичного стану, особливо стану нервової системи [9. с. 52].

Психологічне дослідження проводиться з оцінки емоційно-психічної сфери дитини, визначення типу нервової системи, особистості поведінкової реакцію стрес. Вивчаються його інтелектуальний рівень, а також рівень шкільної підготовки, особливості розвитку мови, кругозір, інтереси, схильності.

На основі цих даних фахівці дають рекомендації вихователям про виявлені особливості дитини, на основі яких створюється індивідуальна програма супроводу. Педагогічний аспект роботи з дитиною на цьому етапі ґрунтується на принципах особистісного та гуманістичного підходів. Це означає, що не адміністратор, ні лікар, ні соціальний працівник ні психолог не повинні своєю поведінкою принижувати дитину або дати привід для негативного відношення до нього інших співробітників дитячого будинку та тим більше дітей. Кожна дитина приймається як унікальна особистість зі своїми бажаннями і вимогами.

Педагоги, соціальні працівники, які працюють у дитячому будинку, повинні бути підготовлені психологічно до труднощів процесу адаптації дитини залежно від неї психічного стану, здоров'я та розвитку. Для цього потрібно знати найбільш суттєві прояви психічно здоров'я у дітей, які виховуються в неблагополучній сімейній ситуації або поза сім'єю [18].

Процес пристосування дитини до життя в дитячому будинку не є проблемним, він складний, вимагає комплексного підходу та поступовості. Найважливішими умовами є: тепла атмосфера спілкування, поблажливість до дитини, прийняття дитини, впевненість у тому, що він здатний змінитися на краще, ставлення до нього як до особистості, дбайливе ставлення до його вимогам та інтересам.

Другий етап має інший зміст. Основним моментом роботи з соціальної адаптації та реабілітації в дитячому будинку стає створення нової атмосфери проживання дитини, відмінної від тієї, в якій вона знаходився досі: у дитячому будинку створюється комфорт, затишок, що наближається до домашнього, де дитина може почуватися не сором'язливо і отримує можливість задовольняти свої інтереси.

З перших кроків свого перебування у дитячому будинку дитина, що прибула, ставиться в позицію не спостерігача, а співучасника, творця нових умов своєї життєдіяльності. Істотне місце у роботі із соціальної адаптації та реабілітації у дитячому будинку займає вироблення у дітей розуміння важливості та розуму дотримуватися соціальної нормативності. Адже одні з них

звикають до необмеженої свободи, інші, навпаки, випробували жорсткі межі, заборони. У дитячих будинках існують комплекси занять повсякденного залучення дітей до норм загальнолюдського гуртожитку проживання. У своїй роботі педагоги використовують гнучку систему дозволеного і забороненого, але як дорослі, так і діти повинні чітко знати певну межу толерантності: наприклад, не можна красти, не можна тиснути слабкого, не можна піти зі школи, дитячого будинку, не поставивши до відома вихователя і. Давно помічено, що діти легше пристосовуються до заборони, якщо відчувають упевненість дорослих у його необхідності і якщо ця заборона послідовно проводиться у життя [16].

Важливе завдання соціальної адаптації та реабілітації – затвердження у дитячому будинку таких людських зв'язків та взаємин, які дозволили б дитині відновити комунікативну діяльність, подолати труднощі спілкування з дорослими та однолітками, а також розвинути трудову, пізнавальну та ігрову діяльність.

На цьому не закінчуються проблеми адаптації дитини до дитячого будинку. Необхідно постійно будувати повсякденне спілкування з дітьми. Особливу увагу педагогам слід звертати те що, щоб не вживалися негативні оцінки особистості дитини, а позитивні оцінки мають адекватно сприйматись і дорослими, і дітьми. Якщо вихователь слідує за цією технологією та принципами, то діалог досягається, у дитини зникає тривога з приводу його становища в колективі, він починає шукати контакт, прагне продовжувати спілкування, у нього розвивається позитивна самооцінка.

Профілактика соціального сирітства – одне з пріоритетних напрямків сімейної політики, головна мета якої полягає в реалізації права дитини жити та виховуватися в сім'ї, а досягнення відбувається через створення ефективної системи роботи з сім'ями, які перебувають у важкій життєвій ситуації.

Аналіз проблеми соціального сирітства показує, що недостатня ефективність діяльності щодо його подолання пов'язана з неповною реалізацією пріоритету профілактичної роботи на ранній стадії сімейного неблагополуччя. Більшість заходів, що проводяться, орієнтовані на стільки на профілактику

соціального сирітства, скільки на подолання його наслідків, відповідно, втручання у внутрішньо сімейні конфлікти відбуваються на пізніх стадіях чи фактів відмовитися від виховання дитини [20].

Активізація профілактичних заходів необхідна для раннього виявлення сімей з високим потенціалом соціального сирітства, зменшення ризиків відмов від виховання дітей, збереження дитини у рідній сім'ї, зменшення числа фактів позбавлення батьківських прав.

Профілактика у соціальній роботі обґрунтовані заходи, спрямовані на досягнення наступних соціально значимих цілей: профілактика несприятливих, негативних явищ та усунення причин їх викликають; підвищення рівня життя населення; політика здоров'я збереження; допомога у досягненні поставлених цілей та розвитку особистісного потенціалу людини [51].

Технології реалізації соціальної профілактики сирітства припускають планування та здійснення впливу різних суб'єктів, спрямованого попередження передбачуваних негативних явищ.

Фахівці організацій та установ соціального захисту програми профілактики соціального сирітства та конкретизують заходи регіонального (галузевого, територіального) плану. Фахівці керуються специфікою роботи з різними категоріями клієнтів (сім'ями, неповнолітніми, інвалідами, літніми) та своєю компетенцією [32].

Виділяють кілька рівнів профілактичної діяльності щодо соціального сирітства.

- 1) Загально соціальний рівень, що включає діяльність держави, суспільства, соціальних інститутів, який спрямований на дозвіл протиріч економіки, соціального життя, морально-духовної сфери;
- 2) Спеціальний рівень, що полягає у цілеспрямованому впливі на негативні фактори, пов'язані з окремими видами відхилень чи проблем;
- 3) Індивідуальний рівень, що містить профілактичну діяльність по відношенню до конкретних осіб, поведінка яких має риси відхилень або соціальних девіацій [25].

Мета профілактики першого рівня – створення умов, що скорочують можливості появи ситуацій із ризиком соціального сирітства. Цільові групи: підлітки, молодь, яка не перебуває у шлюбі та сім'ї. Перший рівень профілактики спрямований на підвищення рівня соціалізації підлітків та молоді та забезпечення умов для ефективного виконання функцій сім'ї (репродуктивну, педагогічну, функцію соціалізації тощо), а також запобігання виникненню асоціальних сімей.

Основний метод: освіта, інформаційна підтримка, соціальна підтримка, соціальне посередництво. Основні інструменти: інформаційні, навчальні та програми; єдина служба інформаційно-консультаційної допомоги дітям, молоді та сім'ям («телефон довіри» – диспетчерська служба – «швидка допомога»).

Метою профілактики другого рівня є запобігання соціальному сирітству. Цільова група – самотні матері та сім'ї груп ризику по соціальному сирітству з моменту вагітності та народження дитини. Таким чином, об'єктами профілактики другого рівня є асоціальна та неблагополучна сім'я, вагітні жінки та самотні матері [43].

Основні інструменти: міжвідомча система збору інформації про сімей із ризиком соціального сирітства; єдина служба інформаційно-консультаційної допомоги дітям, молоді та сім'ям; соціальний патронат дитини та сім'ї відповідно до індивідуального плану.

Мета профілактики третього рівня – подолання кризової ситуації. Цільова група: діти, які потребують державного захисту та їхні сім'ї. Таким чином, об'єктом профілактики третього рівня є діти, які опинилися у важкій життєвій ситуації. Основний метод: соціальний патронаж. Основні інструменти: соціальний патронат дитини та сім'ї за індивідуальним планом; тимчасове приміщення дитини на денний притулок, що заміщає сім'ю, інтернат та ін.

Структура технології соціальної профілактики сирітства може бути представлена в такий спосіб [32].

1 етап «Виявлення та діагностика проблем соціального сирітства». Соціальна діагностика – це процес аналізу проблемного стану соціальних

об'єктів та процесів, виявлення недоліків у них функціонування. Метод соціальної діагностики висуває особливі вимоги до кваліфікації фахівців із соціальної роботи, їх здібностей психологічні ресурси клієнтів та можливості. Соціальне оточення відносинах з людьми, самореалізації у професійній та особистій сфері при сприятливих умовах, так і при виникненні складних стресових та важких ситуацій.

Під час проведення профілактичних заходів щодо зменшення обсягів поширення явища соціального сирітства об'єктом є не дитина, а його найближче оточення, тобто сім'я [37;38].

2 етап «Постановка мети профілактичної роботи». Діагностика проблем окремої людини, конкретної сім'ї, категорії населення дозволяє сформулювати мету впливу, що визначає приватні технології роботи, заходи впливу, напрями, найбільш оптимальні форми та методи, прогнозувати результат учасників профілактичної діяльності.

3-й етап «Функціональний етап технології соціальної профілактики». Загально профілактичні заходи соціального сирітства такі: спрямовані на підвищення життєвого рівня населення, соціально-культурні заходи, які сприяють задоволенню культурних заходів запитів, організації дозвілля, духовного та фізичного розвитку людей;

виховні, призначені для забезпечення морального, трудового, правового виховання громадян, розвитку їх громадську активність;

організаційно-правові заходи – створення нових профілактичних служб чи вдосконалення наявних

4 етап «Контрольно-аналітичний». Оцінка ефективності профілактики здійснюється через аналіз таких якостей.

- 1) Динаміка статистичних показників за всіма напрямками діяльності;
- 2) Факт створення необхідних громадських структур та формувань, визначення їх завдань та розподіл функцій;
- 3) Ступінь інформаційного забезпечення посадових осіб, державних органів та населення у профілактичній діяльності;

- 4) рівень організації та вдосконалення роботи з сім'ями, що опинилися у важкій життєвій ситуації (батьківських лекторій, дозвільних та культурно-просвітницьких програм);
- 5) Ступінь активності громадськості у профілактичній роботі з сім'ями (Сформованість громадської думки) [28].

Залежно від напрямку профілактичної роботи показниками ефективності діяльності можна вважати скорочення числа проблемних сімей, розлучень, чисельності правопорушень, скоєних неповнолітніми, матерів та батьків-одиначків, соціальних сиріт, абортів, збільшення кількості офіційно зареєстрованих шлюбів, народжуваності, зростаюча компетентність населення щодо сучасних соціальних проблем, оздоровлення суспільства, позитивні соціальні зміни [36].

Як показує практика, система соціальної роботи ще не стала областю професійної діяльності, в якій широко застосовуються профілактичні способи на сім'ю. Причин тут багато в чому криються в тому, що об'єктивні (економіка, політика, соціальна сфера тощо) та суб'єктивні (рівень знань, кадри) фактори не завжди сприяють розвитку системи профілактичних заходів. Проте знання фахівцями технологій профілактики підвищує ефективність соціальної роботи.

Профілактика сімейного неблагополуччя як фактор соціального сирітства відноситься до найважливіших видів профілактики, що використовуються в практиці соціальної роботи. Профілактикою сімейного неблагополуччя займається центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Основними напрямками соціально-педагогічної діяльності центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді є.

- 1) Визначення правових засад соціальної роботи з сім'ями та молоддю;
- 2) Розробка та реалізація загальнодержавних, регіональних програм соціальної підтримки сімей, дітей та молоді;
- 3) Організація та здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми молоддю, надання їм соціальних послуг;
- 4) здійснення менеджменту у соціальній роботі з сім'ями та молоддю;

- 5) Забезпечення дотримання мінімальних соціальних стандартів здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- 6) Створення сприятливих умов зміцнення сім'ї;
- 7) Сприяння відповідальному відношенню батьків до створення умов, необхідні для всебічного розвитку та виховання дітей;
- 8) Розвиток різних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- 9) Затвердження здорового способу життя в сімейному та молодіжному середовищі;
- 10) втілення соціально-профілактичної роботи, реабілітаційних заходів щодо відновлення соціальних функцій, психологічного та фізичного стану дітей та молоді, які зазнали насильства;
- 11) Інтеграція у суспільство дітей з функціональними обмеженнями;
- 12) Сприяння громадським організаціям, іншим об'єднанням громадян, фізичним особам у реалізації ними власних соціально значимих ініціатив та проектів у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю у порядку, визначеному законодавством;
- 13) Розвиток та підтримка волонтерського руху у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- 14) Здійснення кадрового, науково-методичного, фінансового, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення соціальної роботи сім'ями, дітьми та молоддю;
- 15) Встановлення та зміцнення зв'язків із соціальними службами за кордоном, інтеграція у міжнародну систему соціальної роботи.

У центрі соціальних служб для сімей, дітей та молоді профілактика у ній передбачає втілення [39].

- 1) Комплексних заходів, спрямованих на запобігання сімейному неблагополуччю, соціального сирітства, насильства та жорстокого поводження з дітьми; системного обліку та догляду за дітьми та молоддю, які проявили схильність до асоціальної поведінки;

2) Інформаційно-просвітницької, пропагандистської роботи в сім'ях, серед дітей та молоді за місцем проживання, навчання або роботи, спрямованої на формування в особистості стандартів позитивної поведінки, здорового способу життя.

3) Попередження насильства в сім'ї та механізм їх взаємодії при здійсненні таких заходів [49].

Як пріоритетна мета у розвитку технологій соціальної роботи дітьми-сиротами та дітьми, що залишилися без піклування батьків, виділено завдання удосконалення накопичених практик. Перед суспільством поставлено такі завдання, як вироблення профілактичних заходів для зниження темпів приросту показників бездоглядності серед неповнолітніх, збільшення результативності заходів щодо профілактики сімейного неблагополуччя. Виховання в сім'ї, рання профілактика девіантної поведінки та сімейних конфліктів, що породжують депривацію, позначені як пріоритети соціальної роботи на етапі її розвитку. В даний час регіони можуть надати широкий досвід, інноваційних практик щодо раннього вирішення проблем соціального сирітства та його профілактики.

Застосовувані технології можна розділити на такі:

Перші – вирішують проблеми внутрішньо сімейних стосунків. Відповідно цілеспрямовано на ранню профілактику соціального сирітства, друга група технологій регулює соціально-психологічну діяльність щодо кризових сімей, сімей, які перебувають у важкій життєвій ситуації, сімей, де виховуються діти з обмеженнями можливостей здоров'я [38].

Прикладами технологій першої групи є такі способи діагностування: «мережа соціальних контактів», що включає діагностику та опрацювання найближчого оточення дітей, подібні проекти реалізуються в місті Умані в цьому напрямку функціонує «школа відповідального батьківства», реалізується соціальна програма «Батькам майбутнім», яка спрямована на надання консультаційної підтримки сім'ям, вагітним жінкам розвитку особистих психологічних та соціальних ресурсів.

Різні технології роботи з сім'єю, що застосовуються некомерційними та громадськими організаціями, виступаючими початком соціальних новацій.

Інноваційні ідеї спочатку проходять апробацію у некомерційних організаціях, після того, як вони доводять свою ефективність, пропонуються для впровадження у системі державних органів. Сфера соціальних послуг поки не має достатньої ресурсної бази для реалізації пропонованих інновацій. У Центральному окрузі практика втілення сучасних методів доводить ефективність взаємодії різних структур з некомерційними організаціями, але у регіональному розгляді застосовуються технології не можна назвати достатніми і повною мірою враховують потреби різних категорій населення [54].

Перевагою запровадження новаторських методів попередження виникнення ситуацій соціального сирітства виступає, насамперед, висока кваліфікація співробітників установ соціального захисту, системи освіти, оскільки цей напрямок пред'являє високі вимоги до творчого потенціалу, аналітичних здібностей, можливостей для оволодіння сучасними методами, новаторської діяльності для внесення конфігурацій у діючу систему.

Профілактика – це принциповий напрямок діяльності у соціальній роботі з подолання соціального сирітства. Створення та розвиток системи профілактики соціального сирітства, як державними структурами, так і недержавними організаціями, що є найперспективнішим напрямом діяльності з погляду реального ефекту вкладення коштів та сил. Це «внесок довгостроковий» – у розвиток людського потенціалу.

.2.3 Вдосконалення моделі соціальної роботи з профілактики соціального сирітства з неблагополучними сім'ями які перебувають у складних життєвих обставинах

На сьогодні в Україні існують дві суперечливі тенденції щодо відповідального батьківства. З одного боку свідомі батьки все більше залучаються до виховання дітей (від народження, коли чоловік із дружиною

разом відвідують курси підготовки до народження дітей, присутність чоловіків при народженні дітей, відпустки по догляду за дитиною все частіше беруть «татусі» та ін.), а з іншого все більше проявів безвідповідального ставлення до повноцінного батьківства у більшості молодих сімей (через розлучення, «брак часу», зайнятість, насилля, жорстоке поводження, алкоголізм та ін.).

Відповідальне ставлення до сім'ї, батьківства необхідно формувати на різних рівнях, зокрема загальнодержавному, окремого регіону, населеного пункту, громади, навчального закладу, колективу, родини, сім'ї, окремої особистості [11].

Діти – сироти – це діти віком до 18 років, у яких померли обидва чи єдині батьки. Соціальна сирота – це дитина, яка має біологічних батьків, але вони з якихось причин не займаються вихованням дитини та не піклуються про нього. У цьому випадку піклування про дітей бере на себе суспільство та держава. Соціальне сирітство – соціальне явище, обумовлене наявністю у суспільстві дітей, які залишилися без піклування батьків внаслідок позбавлення їх батьківських прав, визнання батьків недієздатними, безвісно відсутніми тощо. Піклування – це форма захисту особистих та майнових прав неповнолітніх [9. с. 52].

Поняття, близьке до опіки. Опіка – це форма охорони особистих та майнових прав недієздатних осіб (Дітей, які втратили батьків, душевнохворих).

Відповідно до Закону «Про додаткові гарантії щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків» опіка та піклування – норма влаштування таких дітей для утримання, виховання, освіти, захисту їх прав та інтересів. Опіка встановлюється над дітьми, не досягли віку 14 років, піклування встановлюється над цією категорією дітей у віці від 14 до 18 років.

Профілактика соціального сирітства – система просвітницьких, соціальних, правових, психолого-педагогічних та інших заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин та умов, що сприяють виникненню соціального сирітства [23].

Безпритульність – особливе соціальне становище неповнолітнього, що характеризується:

а) відсутністю постійного місця проживання (безпритульністю);

б) розривом відносин із батьками (особами, їх), родичами, педагогами, вихователями тощо;

в) відчуженням від усіх інститутів соціалізації особистості дітей та підлітків (сім'ї, навчально-виховних, дозвільних, медичних тощо закладів);

г) незайнятстю суспільно корисною працею (навчанням, роботою).

Бездоглядність є серйозним криміногенним фактором. На боротьбу з нею спрямовано Закон «Про основи системи профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх».

Бездоглядна дитина – неповнолітня, контроль за поведінкою якого відсутня внаслідок невиконання чи неналежного виконання обов'язків з його виховання, навчання та (або) змістом з боку батьків чи законних представників чи посадових осіб.

Дитина, що потребує державного захисту – дитина, якій не забезпечений або забезпечений недостатньо необхідний для нього рівень нормальної життєдіяльності.

Сім'я, яка потребує соціального патронату – сім'я, яка не в змозі належним чином виконувати обов'язки з виховання, навчання та (або) утримання дитини.

Сім'я групи ризику із соціального сирітству – сім'я, життєдіяльність якої при певних умов може призвести до невиконання або неналежного виконання батьками обов'язків з виховання, навчання та (або) утримання дитини [38].

Соціальний патронат над сім'єю – форма піклування сім'ї органами державної влади та місцевого самоврядування (служба соціального патронату) з метою відновлення здатності сім'ї до виконання обов'язків з виховання, навчання та (або) змісту дитини та захисту прав та законних інтересів дитини.

Позитивна соціалізація – таке становище індивідуума у суспільстві, що забезпечує можливість його повного фізичного, інтелектуального, психічного, духовного та морального розвитку з урахуванням соціокультурних цінностей

суспільства План захисту прав дитини – акт органу опіки та піклування, що розробляється з моменту встановлення обставин, що свідчать про потребу неповнолітнього державного захисту та включає перелік заходів щодо забезпечення прав та законних інтересів дитини, терміни їх виконання, розмежування відповідальності із захисту прав та законних інтересів дитини між батьками (законними представниками) дитини та органами державної влади та місцевого самоврядування [11].

Індивідуальний план комплексної реабілітації та розвитку дитини – акт установ для дітей-сиріт та дітей, що залишилися без піклування батьків, спеціалізованих установ для неповнолітніх, які потребують реабілітації та інших соціальних служб для дітей, що включає в себе перелік заходів щодо комплексної реабілітації та розвитку дитини, яка потребує державного захисту або батьків, що залишився без піклування, строки їх виконання та осіб, відповідальних за їх виконання. Моніторинг розвитку дитини – регулярний огляд дитини, яка потребує у державному захисті або батьків, які залишилися без піклування, органом захисту прав дітей з метою встановлення фізичного, психічного та інтелектуального рівня розвитку дитини та оцінки ефективності заходів щодо її реабілітації. Вивчаючи явище соціального сирітства, ми розмежували такі поняття як безпритульні діти та бездоглядні діти [12].

Безпритульні діти – це діти, що залишилися без піклування батьків, або діти, батьки яких позбавлені батьківських прав. Таких дітей у нашій установі одиниці. Бездоглядні діти – це ті, які проживають у сім'ї, але належний контроль за їх вихованням, навчанням, поведінкою та розвитком з боку батьків та осіб, які їх замінюють, не здійснюється. Таких дітей багато.

У процесі вивчення соціально – психологічних особливостей дитячої та підліткової бездоглядності нами виділено два типи: «явна бездоглядність» і «прихована бездоглядність». Причини «явної бездоглядності»: відсутність контролю з боку дорослих, емоційне відторгнення батьків від дітей, незадоволення базових потреб дітей. Причини «прихованої бездоглядності»: недостатній контроль з боку дорослих, надмірність заборони щодо дитини,

надмірна та нерегулярна строгість при покаранні дітей за порушення вимог, матеріальне забезпечення є пріоритетним по відношенню до інших батьківських обов'язків. Для досягнення освітніх результатів у ході реалізації проекту «Профілактика соціального сирітства» нами використовуються такі інноваційні та традиційні педагогічні технології:

1. Технологія мультидисциплінарного підходу у створенні індивідуальної програми реабілітації важкого підлітка та його сім'ї, яка полягає у багатовимірній, комплексній оцінці проблем дитини та його найближчого оточення та вироблення конкретних реабілітаційних заходів.

2. Інформаційно-комунікативні технології в урочній та позаурочній діяльності.

3. Технологія рівневої диференціації дозволяє організувати навчання кожного учня лише на рівні його можливостей та здібностей, що дуже важливо для дітей із шкільною дезадаптацією.

4. Особистісно-орієнтоване розвиваюче навчання дозволяє розвивати індивідуальні пізнавальні та творчі здібності кожної дитини, допомогти йому самовизначитися та само реалізуватися [17].

Найбільш успішно ця технологія застосовується на заняттях з технології та у системі додаткової освіти.

5. Створення портфоліо учня як паспорта компетенцій та кваліфікацій. Ефективна форма оцінювання освітніх результатів учнів, яка застосовується, у тому числі і під час проведення системи вбудованих уроків.

6. Проектні методи навчання застосовуються при організації профільного технологічного навчання, багато проектів носять прикладний та інноваційний характер.

На підставі банку даних та комплексного обстеження дітей групи ризику фахівцями психолого-медико-педагогічного консилиуму була представлена узагальнююча характеристика важкого підлітка, у якого виявлено низку проблем:

- стійка шкільна дезадаптація;

- знижена навчальна мотивація;
- неблагополучні мікросоціальні умови;
- сімейна дезадаптація;
- пагони з дому, бродяжництво;
- психологічна деформація особистості;
- дефіцит моральних орієнтирів;
- залежні форми поведінки;
- нервово-соматична ослабленість.

Враховуючи існуючі та потенційні проблеми учнів, нами розроблено внутрішню шкільну модель профілактики соціального сирітства, яка полягає в тому, що дитині та її сім'ї, що перебувають у важкій життєвій ситуації, фахівцями установи надається комплексна психолого-медико педагогічна та соціальна допомога та включає наступні етапи:

1 етап. Первинна діагностика підлітка. Комплексне обстеження та визначення варіанта дезадаптації учня, виділення ключових проблем сім'ї [4].

2 етап. Вироблення та здійснення особистісно-орієнтованих психолого-педагогічних та медичних заходів, соціально-правова підтримка підлітка його сім'ї, реалізація індивідуальної програми реабілітації.

Психологи проводять діагностику та корекцію особистісних властивостей учнів, моніторингові дослідження когнітивної, комунікативної, емоційно-вольової сфер дітей, вивчаються акцентуації їхнього характеру. Велика увага приділяється консультативній та корекційній роботі з неблагополучними сім'ями [39].

Соціальний працівник підтримує контакти сім'ї та школи, встановлює зв'язок між батьками дитини та соціальними службами, при необхідності супроводжує до медичних установ та соціальні служби. Він знаходиться в курсі сімейної ситуації та умов життя дитини, при виявленні високого ризику для життя та здоров'я дитини, інформує відповідні органи про це (органи опіки, правоохоронні органи, комісію у справах неповнолітніх) та спільно з ними забезпечує безпеку дитини.

Навчально-виховний процес у школі враховує актуальний рівень розвитку та стану здоров'я учнів, створює умови, що забезпечують особистісно-орієнтований підхід у вихованні, навчанні та розвитку [49].

В освітній установі налагоджено процес постійного вдосконалення педагогічної компетенції педагогів та управлінців: працює шкільний семінар «Актуальні питання шкільної психології та педагогіки». Усі педагоги протягом 2022-2023 році пройшли навчання підвищили кваліфікацію за програмою «Психолого-педагогічні умови навчання дітей та підлітків з особливими освітніми потребами». Вони проводять систематичне поглиблене вивчення учнів, здійснюють моніторинг освоєння навчальних програм, що фіксують динаміку розвитку учнів. Класні керівники щоденно відстежують відвідуваність занять та стан дітей [16].

При виявленні ознак жорстокого поводження з дітьми, які залучають соціального педагога, сприяють дитині в отриманні допомоги. Вони підтримують контакти з батьками, одержують інформацію від вчителів про навчальні проблеми дитини допомагають йому зробити домашні завдання.

Спільно з іншими фахівцями шкільного консилиуму реалізують індивідуальну програму реабілітації учня.

Шкільний лікар проводить первинну діагностику учнів, виявляє порушення у стані здоров'я, проводить консультації з батьками та рекомендує амбулаторне або стаціонарне лікування у лікарнях міста. Дітям із неблагополучних сімей часто потрібна допомога дефектолога, оскільки вони, як правило, були погано підготовлені до школи, мають прогалини у знаннях. Такій категорії учнів потрібна корекція та розвиток психофізіологічних процесів, визначальних успішність навчання. З цією метою проводяться спеціальні корекційно-розвиваючі заняття. Одним із завдань є професійна профорієнтація та професійна підготовка учнів, що дуже важливо для дітей, що потрапили у складну життєву ситуацію. Допомога у виборі професії їм надає психолог, соціальний педагог, соціальний працівник, який проводить діагностичну роботу з виявлення інтересів, схильностей учнів, визначає можливу сферу майбутньої

успішної професійної діяльності учнів, складає спільно з учнями особисті професійні плани. У школі підлітки навчаються професій, потрібних на ринку праці. У відділенні технологічного циклу організовано підготовку спеціалістів з наступних профілів: автосправа – найпопулярніший профіль серед хлопчиків, де вони набувають професійних навичок з ремонту та технічного обслуговування автомобілів. Профіль швейна справа вивчає основи швейного провадження [29].

Учні знайомляться з історією костюма, видами тканин, стилями одягу, зі світом моди, виконують багато творчих робіт. Ази професії косметолога учні отримують на профілі основи косметології та візажу. У них формується навички працівника сфери послуг. Їхній девіз – «Зробити жінку гарною». Основи комерційної діяльності та торгівлі – один із найбільш затребуваних профілів, де учні вивчають основи економіки, товарознавство, знайомляться із законами реклами, здобувають професію продавець-касир. Профіль офісні технології формує знання, вміння та навички роботи з сучасною оргтехнікою, знайомить учнів з організацією роботи кадрових служб підприємств. Після закінчення цього курсу вони здобувають професію секретар [15].

Виховна система – це обов'язково жива система, серцевину якої становить елемент творчого розвитку, зміни, вдосконалення. Нами розроблена, теоретично обґрунтована і схожа на експериментальну перевірку функціонально-рольова модель виховної системи відповідно з ідеями гуманістичного, особистісно-орієнтованого виховання за умов віддаленого міського мікрорайону. Модель відкритої гуманістичної виховної системи ми визначаємо як інтегрований та багатогранний процес взаємодії дітей та дорослих, що передбачає доброзичливість відносин, діалоговий характер спілкування, свободу творчості та саморозвитку учасників освітнього процесу [22].

Реалізація основних напрямів виховання відбувається через традиційні колективні відносини. Велику увагу приділяємо організації дозвільної клубної діяльності, метою якою є виявлення та розвиток творчих здібностей учнів. Додаткова освіта у профільній школі має свої особливості: воно враховує інтереси та схильності самого учня та оволодіння ним майбутньою професією.

Так виникли студії «Твій стиль», «Юний журналіст». Популярні серед хлопців спортивні секції з волейболу, баскетболу та легкої атлетики. Любителі танцювати реалізують своє хобі у гуртках сучасних танців: «Максимальні рухи», «Час танцювати» [13].

Щороку вони беруть участь у районних та міських конкурсах та займають призові місця. Клубна робота будується на самоврядуванні, тут немає жорстких рамок уроку, важливо і те, що керівники гуртків та секцій – люди творчі, небайдужі, з великим досвідом роботи. Педагогам школи властиві повага до особистості дитини, віра в її потенційні можливості, «вимогливе кохання».

Один з педагогів вважав, що дитина – цілісна істота і впливати на неї необхідно цілісно. Проблема перевиховання важких підлітків вирішується в школі за допомогою психолого-педагогічних методів, розроблених та апробованих у його педагогічній діяльності:

- метод переконання (учню наводяться переконливі аргументи, показуються можливі наслідки непристойних вчинків; включають учня у критичний аналіз своєї поведінки);

- метод переучування (робота, спрямована на порятунок від шкідливих звичок та включення підлітка у процес набуття нового морального досвіду);

- метод перемикання (чергування занять підлітком навчанням, працею, самоосвітою та додатковою освітою (у клубах, студіях, секціях, гуртках) та суспільною роботою [19].

Для роботи над проектом залучаються батьки, служби та організації міста, які працюють з дітьми та підлітками «групи ризику»: Благодійний фонд «Дитинство» (забезпечення безкоштовним гарячим харчуванням дітей із незаможних) сімей: базові підприємства (надання допомоги в організації виробничої практики учнів, надання їм робочих місць після закінчення школи); підлітковий центр при обласній психіатричній лікарні (обстеження та лікування у стаціонарі, консультації вузьких лікарів – спеціалістів); дитячий правозахисний фонд «Шанс» (правова допомога сім'ї у вирішенні майнових спорів, питань опіки та піклування, дотримання прав неповнолітніх); Центр психолого-

педагогічної підтримки неповнолітніх (консультування, впровадження профілактичних програм, проведення соціологічних, психологічних моніторингових досліджень);

міська та районна служби зайнятості (діагностичні методики з професійної орієнтації, участь Центру освіти у ярмарках вакансій, забезпечення трудової зайнятості учнів у період літніх канікул, працевлаштування випускників);

Комісія у справах неповнолітніх та захисту їх прав (контроль за виконанням закону «Про освіту», виїзні комісії, рейди «Безпритульні діти»); відділи поліції за місцем проживання (профілактика правопорушень, рейди «Безпритульні діти», правова освіта та робота з батьками); органи опіки та піклування (виявлення соціального неблагополуччя у сім'ї, облік та життєустрій особливих категорій неповнолітніх) та районні служби соціального забезпечення та соціального захисту (надання матеріальної допомоги малозабезпеченим та багатодітним сім'ям) та багато інших. Для оцінки результативності даного проекту використано як кількісні, так і якісні показники:

– кількісні показники (організація психолого-медико-педагогічної та соціально-правової допомоги для всіх нужденних дітей та їх сімей, зменшення кількості дітей та підлітків перебувають на обліку);

– якісні показники (активна участь у роботі регіональної та муніципальної системи з профілактики соціального сирітства, швидка соціалізація випускників із «групи ризику»); показники соціального розвитку особистості (позитивна динаміка рівня розвитку особистості учнів); показники соціальної адаптації особистості (зниження ризику асоціальних явищ, підвищення рівня соціальної успішності учнів); показники громадської думки (популярність проекту, соціально-профілактичний ефект, зацікавленість соціальних партнерів, відгук у засобах масової інформації);

– економічні показники (співвідношення витрат із соціально-педагогічним ефектом, залучення додаткових матеріально-технічних ресурсів);

– технологічні показники (рівень організації, чіткість та ефективність управління, організаційна культура учасників).

На нашу думку, успішна реалізація даного проекту дозволить досягти та отримати наступні результати, що розширюють можливості суб'єктів освітньої діяльності у школі:

Для учнів:

- Реалізація права на комплексну допомогу для дітей, які опинилися у важкій життєвій ситуації;
- Здобуття первинної професійної освіти, здобуття перших навичок роботи в трудовому колективі.
- Інформаційні послуги з реалізації безперервної освіти;

Для педагогів:

- Розширення можливостей професійного зростання, можливість реалізувати індивідуальні програми навчання, підвищення психологічної соціальної та правової компетенції.

Для адміністрації:

- Підвищення можливостей для вироблення якісних управлінських рішень, удосконалення аналітичної бази управління.

Для суспільства загалом:

Профілактика соціального сирітства. З одного боку, в основі діяльності ряду інститутів, як і раніше, лежать каральні заходи роботи з батьками та дітьми – загроза позбавлення батьківських прав, адміністративні штрафи тощо. З іншого боку, реформа соціальної системи створила нові інститути (притулки тимчасового перебування, кризові центри), основна функція яких полягає у наданні допомоги та підтримки сім'ям у кризовій ситуації. Спостережуваний експертами високий рівень вторинного соціального сирітства свідчить, насамперед, про те, що реалізовані в Україні заходи соціальної підтримки сім'ї не є успішними та достатніми, оскільки не утворюють єдиної системи.

Внаслідок проведеного аналізу нормативно-правової бази з питань захисту дітей-сиріт та дітей, що залишилися без піклування батьків, можна зробити висновок у тому, що система встановила орієнтир в розвитку заходів первинної та вторинної профілактики, що, безумовно, є позитивною тенденцією. Цей захід

включає, відповідно, запобігання випадкам соціального та біологічного сирітства та влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, на сімейне виховання [43].

Проте фактична зміна ситуації у сфері сирітства відбувається вкрай повільно. На думку низки експертів, зниження первинних ризиків сирітства, до системи профілактичних заходів необхідно включити технології попередньої роботи з сім'ями, спрямовані на запобігання кризовим ситуаціям. Соціальна робота з сім'єю має включати виховання сімейних цінностей, відповідального батьківства та здорового способу життя. Однак такий широкий підхід до проблем соціального сирітства в даний час не застосовується, незважаючи на те, що у соціальній роботі накопичено широкий досвід застосування технологій роботи з сім'єю, що сприяють успішній профілактиці неблагополуччя.

У сучасних реаліях у випадках несвоєчасного виявлення та ненадання ефективної профілактичної допомоги сім'ям з дітьми на ранніх етапах основними заходами захисту прав дитини залишаються позбавлення і обмеження батьківських прав.

Однією з основних причин невисокої ефективності профілактики соціального сирітства є пізнє виявлення сімейного та дитячого неблагополуччя, відсутність комплексної роботи з сім'єю на ранній стадії кризи. Допомога сім'ям та дітям будується як набір окремих послуг, часто нескоординована і не побудована як єдиний процес реабілітації. Недостатньо поширені та використані сучасні технології профілактичної роботи. Раннє виявлення сімейного неблагополуччя дозволяє мінімізувати витрати та зусилля фахівців, необхідні для відновлення сім'ї, забезпечення дотримання прав дитини. Організація роботи з сім'ями, що знаходяться на ранній стадії кризи, дозволяє зберегти дітям кровну сім'ю, скоротити кількість поневірянь батьківських прав [33].

Відмінною рисою сирітства є його «соціальна особистість». Частка біологічних сиріт у загальній чисельності дітей-сиріт та дітей, залишилися без піклування батьків, до цього часу зберігається на рівні нижче 20%. Почасти це

пов'язано з тим, що основним методом роботи з сім'ями, що опинилися в кризовій ситуації, як і раніше, є позбавлення батьків прав.

Пріоритетами соціальної політики у сфері подолання сирітства на наступному етапі розвитку системи соціального захисту мають стати.

1) Застосування вітчизняних та зарубіжних практик, спрямованих на раннє виявлення кризових ситуацій у сім'ї та усунення причин, що провокують соціальне сирітство та бездоглядність;

2) Орієнтація на надання психологічної допомоги та максимально можливе збереження дитини на рідній сім'ї;

3) У разі вилучення дитини необхідно залучати психологічну службу для організації роботи з сім'єю з метою збереження та усунення конфліктних ситуацій у звичному для дитини соціальному оточенні, створення перспектив повернення дитини до рідної родини;

4) Розвиток інституту професійної прийомної сім'ї як форма тимчасового влаштування дітей-сиріт та дітей, що залишилися без піклування батьків, для забезпечення процесу – зміни курсу приміщення дітей до установ на сімейні форми виховання;

5) Розробка вимог та програми підвищення кваліфікації фахівців, зайнятих у сфері профілактики соціального сирітства, залучення кадрових ресурсів у вказану сферу діяльності;

6) Створення інноваційної моделі дитячих установ для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, – «відкритий дитячий будинок» – для дітей, сімейний благоустрій яких утруднений, або менш переважно [42].

В результаті проведеного дослідження нами були вироблені такі рекомендації щодо вдосконалення моделі профілактики соціального сирітства.

1) Необхідно організувати та налагодити систему взаємодії органів виконавчої влади та місцевого самоврядування для здійснення заходів щодо захисту прав дітей, профілактики сирітства та сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, що залишилися без піклування батьків, через впровадження

єдиного механізму захисту прав кожної дитини, визнаної тим, хто потребує державного захисту;

2) Сформувати єдиний реєстр послуг для сімей та дітей групи ризику соціальному сирітству, дітей-сиріт та осіб з їх числа;

3) Повинні бути впроваджені регіональні стандарти бюджетних послуг захисту прав дітей, профілактики соціального сирітства та сімейного влаштування, для забезпечення захисту прав дітей;

4) Оптимізувати міжвідомчу систему збору інформації про дітей, потребують державного захисту, сім'ях групи соціального ризику та створити регіональні бази даних, реєстрів прийомних сімей;

5) Розробити та повсюдно впровадити механізми контролю якості надання послуг для сімей групи соціального ризику та дітей-сиріт, дітей, батьків, що залишилися без піклування;

6) Розробити та застосовувати додаткові заходи щодо забезпечення позитивної соціалізації осіб з числа дітей-сиріт та дітей, що залишилися без піклування батьків (віком 18–23 років);

7) Впровадити та контролювати систему раннього виявлення та кризової допомоги для сімей з дітьми, які потребують державного захисту, наступними компонентами: збирання інформації про факти порушень прав дітей, розслідування, ухвалення рішення про відкриття/закриття випадку; надання реабілітаційних послуг для сім'ї та дитини, моніторинг ситуації;

8) Необхідно сформувати первинну мережу фахівців, які здійснюють координацію реабілітаційної роботи з сім'єю та дітьми, які потребують державного захисту, за місцем їх проживання (1 спеціаліст на 10–20 сімей), розвиток реабілітаційних послуг для сімей у соціально небезпечному становищі;

9) Доповнити систему соціальної реабілітації дітей, які потребують державний захист, інфраструктура трудової зайнятості підлітків та дозвілля дітей, реабілітації та соціальної адаптації дітей груп соціального ризику, наприклад, на базі установ загальної та додаткової освіти;

10) Розвивати послуги для одиноких матерів з числа дітей-сиріт та дітей, тих, хто залишився без піклування батьків, які мають дітей до 7 років;

11) Необхідно поєднати зусилля досвід наукових та практичних даних з розробки та апробації на базі окружних опорно-експериментальних установ, створених з-поміж соціальних установ, що працюють з сім'єю з дітьми, інноваційних форм та технологій профілактики соціального сирітства та розвитку сімейних форм влаштування дітей [41].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що в сучасній системі профілактики соціального сирітства відзначені позитивні тенденції, однак наступним етапом розвитку протягом наступних років має стати перехід від репресивних та контрольних заходів до практики раннього виявлення кризових ситуацій у сім'ї та використання накопиченого в соціальній роботі досвіду щодо вирішення конфліктів та запобігання соціального неблагополуччя та бездоглядності дітей.

ВИСНОВКИ

У бакалаврській роботі наведено теоретичне узагальнення та підхід до вирішення важливої й актуальної проблеми щодо соціальної роботи з профілактики соціального сирітства з неблагополучними сім'ями які перебувають у складних життєвих обставинах. Досягнута мета, виконані завдання дають підстави для загальних висновків:

1. У даній роботі ми розкрили сутність поняття соціальне сирітство, як об'єкт соціальної роботи. Соціальні сироти – це особлива соціально-демографічна категорія дітей, котрі внаслідок соціальних, економічних та морально - психологічних причин стали сиротами при живих батьках.

Вчені з різних країн і різних галузей науки трактують це визначення, кожен зі своєї точки зору. Соціальне сирітство є об'єктом дослідження таких наук як право, педагогіка, психологія, історія, соціальна медицина та державне управління.

Соціальне сирітство – діти батьків, які не виконують своїх обов'язків з різних причин (безробіття обох або одного з батьків, та як наслідок не можливість утримувати дитину, відсутність постійного житла, жебрацтво, нарко або алко-залежність, тривала відсутність, розлучення батьків з їхніми дітьми).

Соціальні сироти в Україні – це діти, батьки яких за рішенням суду позбавленні батьківських прав, перебувають на лікуванні або в установах відбуття покарання, а також діти, які при живих батьках, не позбавлених батьківських прав, страждають через відсутність батьківського виховання та піклування.

2. Вивчено зміст профілактики соціального сирітства з неблагополучними сім'ями які перебувають у складних життєвих обставинах. Профілактика – це комплекс заходів соціально-психологічного, медичного та педагогічного характеру, спрямований на нейтралізацію впливу негативних факторів соціального середовища на особистість, з метою попередження відхилень у її

поведінці. Профілактика є важливим напрямком попередження соціального сирітства.

Одним із важливих напрямів сучасної соціальної роботи в Україні є профілактика та соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Соціальна робота з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, є одним з пріоритетних напрямів діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Основне завдання фахівця із соціальної роботи - бути помічником для кожної родини, яка потребує допомоги. Насамперед для сімей, які ризикують потрапити у складні життєві обставини внаслідок втрати роботи членами сім'ї, інвалідності, тяжкого захворювання, насильства над дітьми, розлучення, повернення одного з батьків після відбування покарання в місцях позбавлення волі, неналежного виконання батьківських обов'язків.

3. У своєму дослідженні ми проаналізували ключові суб'єкти, що входять до систему профілактики соціального сирітства такі як: установи соціального обслуговування, управління соціальним захистом населення, освітні установи, заклади охорони здоров'я, органи внутрішніх справ, територіальна центри у справах неповнолітніх, спеціалізовані установи для неповнолітніх, які потребують соціальної реабілітації; установи у справах молоді; органи опіки та піклування; органи внутрішніх справ; органи служби зайнятості; територіальна комісія з справам неповнолітніх. Дані суб'єкти у межах своєї компетенції забезпечують дотримання прав та законних інтересів неповнолітніх, здійснюють їх захист від усіх форм дискримінації, насильства тощо, виявляють у сім'ях та неповнолітніх, які у знаходяться у соціально небезпечному становищі.

4. Дослідили напрями, форми і методи роботи соціального працівника із сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах. Основними завданнями роботи соціальних працівників центрів соціальних служб з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах, є: соціальний захист дітей, які перебувають під опікою, і які проживають в сім'ях, що опинилися в складних

життєвих обставинах; профілактика правопорушень серед підлітків, які проживають в сім'ї, що опинилася в умовах складних життєвих обставинах; реалізація заходів щодо соціальної підтримки сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах; здійснення повноважень і контроль у сфері соціального обслуговування сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах; надання державної соціальної допомоги сім'ям, які стали клієнтами центрів соціальних служб; здійснення роботи з інформаційної діяльності надання державних соціальних послуг сім'ям, що опинилися в умовах складних життєвих обставинах; своєчасне надання соціальної допомоги і підтримки сім'ям, що опинилися в складних життєвих обставинах; посередництво між членами сімей, які опинилися в умовах складних життєвих обставинах та соціумом, фахівцями соціальних служб, відомчими і адміністративними органами; сприяння створенню обстановки психологічного комфорту і безпеки особистості в сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах.

Основні види діяльності соціального працівника з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах, такі: допомога сім'ї у вирішенні проблем пов'язаних з навчанням та вихованням дітей; допомога дитині в усуненні причин, що негативно впливають на її успішність в навчанні; розпізнавання, діагностування та вирішення конфліктів, проблем, важких життєвих ситуацій, які зачіпають інтереси дитини, на ранніх стадіях розвитку з метою запобігання серйозних наслідків; залучення сімей, що опинилися в умовах складних життєвих обставинах до організації і проведення соціально-педагогічних заходів, акцій; індивідуальне та групове консультування дітей та батьків з питань вирішення проблемних ситуацій та конфліктів в сім'ї.

Серед напрямків роботи, які виконують соціальні працівники центрів соціальних служб м. Умані, щодо роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах було проаналізовано такі: діагностично-корекційна робота; соціальна робота; соціальна робота з дітьми, які знаходяться під опікою; профілактична робота; профорієнтаційна робота; робота з батьками; робота з членами сімей, які мають обмежені функціональні можливості. Соціальні

працівники центрів соціальних служб здійснюють соціальний супровід сімей, що потрапили в складну життєву ситуацію з метою забезпечення вчасної адресної допомоги, запобігання виявам негативних явищ серед членів даних сімей, профілактики різних форм сімейного насилля та здійснюють профілактичну роботу з членами сімей, які опинились в умовах складних життєвих обставин.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми. Подальшого вивчення потребують такі питання, як: виховання відповідального батьківства, реінтеграції вихованців інтернатних закладів до біологічних сімей, залучення й активізації суб'єктів територіальних громад до превентивної роботи та вирішення соціальних проблем населення, що можуть бути предметом наступних наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко В. Молодь транснаціональних сімей в Україні: «відпливмізків» і вибір моделей життєвого шляху. *Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання*: збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 22 бер. 2012 р.). Львів: НУ «Львівська політехніка», 2012. С. 47–53.
2. Артюшкіна Л. М. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально правовий аспект): [монографія] / Л. М. Артюшкіна, А. О. Полянничко. – Суми: Сум ДПУ, 2002. – 268 с.
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навч. посібник / О. В. Безпалько; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К.: Логос, 2003. – С. 102 – 103.
4. . Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: монографія / О.В. Безпалько. – К., 2006.
5. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – № 50-51, ст.572. – 2010. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
6. Вейланде Л. В. Підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки: автореф. дис. канд. педаг. наук: спец. 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / Л. В. Вейланде – Одеса, 2005. – 19с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – С. 112.
8. Волобуєва Н. А. До питання про підвищення педагогічної компетенції прийомних батьків, які виховують дитину-сироту / Н. А. Волобуєва // Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – 2012. – № 19. С. 5–6.
9. В Україні – понад 73 тисячі дітей-сиріт. URL: <https://health.unian.ua/country/1318291-vukrajini-ponad-73-tisyachi-ditey-sirit.html> (дата звернення: 10.03.2018).

10. Галатир І. А. Щодо причин виникнення явища соціального сирітства у сучасному українському суспільстві / І. А. Галатир // Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – 2012. – № 19. С. 10–12.
11. Гребенников І. В. Основи сімейного життя : навч. посіб. для студ. педагог. університетів / І. В. Гребенников. – М.: Просвещение, 1991. – 158 с.
12. Давидюк О. О. Мінімальний перелік соціальних послуг: особливості відбору / О. О. Давидюк // Наукові записки [Текст]. – 2013. – Т. 148. – С. 69. – (Серія “Соціологічні науки”).
13. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» від 01.01.2017 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2342-15.htm>.
14. Закон України «Про охорону дитинства» від 7.11.2017 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14.htm>.
15. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 № 5073-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5073-17> (дата звернення: 11.03.2018)
16. Зверева І.Д., Кияниця З.П., Соціальний супровід сімей, які опинились в складних життєвих обставинах / Зверева І.Д., Кияниця З.П. – К. : Наука, 2006. – С. 93.
17. Здійснення соціальної роботи центрами соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді у 2004 році: Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді // за заг. ред. С.В. Толстоухової. – К., 2005.
18. Зілковська Л.М. Правове регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Часопис ХУУП «Університетські наукові записки». 2007. №4 (24). С. 127–133.
19. Зілковська Л.М. Проблеми захисту прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на житло. Часопис ХУУП «Університетські наукові записки». 2008. №4 (28). С.136–140.

20. Зілковська Л.М. Проблеми удосконалення законодавства про усиновлення. Вісник Одеського національного університету. 2008. Т. 13. Вип. 10: Правознавство. С. 48–54.
21. Зілковська Л.М. Принцип пріоритетності сімейного виховання дитини в Україні: сутність і значення. Вісник Одеського національного університету. 2010. Т. 15. Вип. 1: Правознавство. С. 38–44.
22. Кальченко Л. Соціальне сирітство як суспільне явище: поняття і причини виникнення / Л. Кальченко // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. – 2012. – №19(254). – Ч. II. – С. 160-170.
23. Конвенція ООН про права дитини. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/convention_small_final.pdf (дата звернення: 11.03.2018)
24. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <http://ufpp.gov.ua/content/PDF/zakonodavstvo/konstitychiya.pdf> (дата звернення: 11.03.2018)
25. Коваленко О. Соціальне сирітство як соціокультурний феномен : дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.03 «Соціальні структури та соціальні відносини» / О. Коваленко. – К., 2006. – 14 с.
26. Кривачук Л. Ф. Сімейні форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. Ф. Кривачук // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарРІНАДУ “Магістр”, 2011. – № 3. – С. 197–203.
27. Красножан Т. Соціальне сирітство в Україні як соціально-педагогічне явище. [Електронний ресурс] / Т. Красножан. – Режим доступу: <http://sjournal.cdu.edu.ua/base/2008/v3/v3pp122-124.pdf>
28. Кривачук Л. Удосконалення нормативно-правового механізму соціально-правового захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: встановлення юридичного статусу [Електронний ресурс] / Л. Кривачук. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-2/doc/4/03.pdf>

29. Лукашов С. Соціальна допомога дітям вулиці : досвід роботи проекту ЮНІСЕФ «Діти вулиці» в Україні (1997-2000 рр.): [дослідження і методичні рекомендації] / С. Лукашов, Т. Зайцевська. – К., 2000. – С. 45.
30. Лопатченко І. Сутність соціального сирітства та його профілактика в державному управлінні [Електронний ресурс] / І. Лопатченко // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип.2. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/ebook/tpdu/2014-2/doc/2/07.pdf>
31. Макарова О. В. Соціальна політика в Україні : монографія / О. В. Макарова ; Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 244 с.
32. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту: «Про погодження матеріалів Порядку Здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах» / Міністерство юстиції України – від 29.05. 08. № 471/15162
33. Олифіренко Ю. Модернізаційні аспекти надання комплексної допомоги дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах. [Електронний ресурс] / Ю. Олифіренко. – Режим доступу: <http://economic-vistnic.stu.cn.ua/index.pl?task=arcl&l=ru&j=31&id=67>
34. Павлик Н. Історико-педагогічний аналіз проблеми соціального сирітства в Україні / Н. Павлик // Вісник Житомирського державного педагогічного університету ім. І. Франка. – 2003. – № 13. – С. 158-161.
35. Пеша І. В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування) / І. В. Пеша ; ред. О.П. Кросюк ; Укр. ін-т соц. досліджень, Ін-т дитинства. – К.: Логос, 2000. – 87 с.
36. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» : станом на 24 вересня 2008р. – №866. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
37. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 року від 27.05. 2013 р. №

419 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/419-2013>

38. Про соціальні послуги: [Закон України від 19 черв. 2003 р. № 966-IV (із змінами, внесен. згідно із 8 Законами в 2004-2012 рр.)] // Офіц. вісн. України. – 2003. – 1 серп. (№ 29). – С. 52. – Ст. 1435.
39. Національна стратегія профілактики соціального сирітства на період до 2020 року. Указ 9 Президента України від 22 жовтня 2012 року № 609/2012. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/609/2012> (дата звернення: 10.03.2018).
40. Організація і технологія соціальної роботи з дітьми вулиці / за заг. ред. А.Й. Капської. – К., 2003.
41. Павлик Н. Соціальне сирітство в законодавчому полі України. URL: http://eprints.zu.edu.ua/4353/1/%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B8%D0%BA_%D0%9D._%D0%9F.pdf (дата звернення: 11.03.2018).
42. Право дитини на сім'ю. Тренінговий курс для спеціалістів соціальної сфери / за ред. Г.М. Лакітонової. – К., 2007.
43. Робота з дитиною у прийомній сім'ї: метод. посіб. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003.
44. Соціальна педагогіка: підручник / за ред. проф. А.Й. Капської. – К., 2005.
45. Соціальна педагогіка: теорія і технології: підручник / за ред. І.Д. Зверєвої. – К., 2006.
46. Соціальна педагогіка: підручник / за ред А.Й. Капської. – К., 2006.
- 47.. Соціальна підтримка дітей з обмеженими функціональними можливостями: методичні рекомендації / авт.-упоряд. О.В. Безпалько, Т.Г. Губарева. – К., 2002.
48. Сопівник І.В. Цінності сім'ї та батьківства у структурі ціннісних орієнтацій молоді України та Польщі. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2018. №2(42). С.42- 45.
49. Сімейний кодекс України: станом на 10 січня 2002р. – № 2947-III. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
50. Терновець О. Сирітство як соціальна проблема / О. Терновець // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2012. – № 1. – С. 4–10.

51. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю / І.М. Трубавіна. – К., 2002.
52. Токарчук Л.М. Державна сімейна політика України: сучасний стан і перспективи. Наука і правоохорона. 2020. №1 (47). С. 9–17.
53. Указ президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми «Діти України» на період до 2005 року» від 24.01.2001 № 42/2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/42/2001> (дата звернення: 11.03.2018).
54. Указ президента України «Про Національну програму «Діти України» від 18.01.1996 № 63/96. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/63/96/page> (дата звернення: 11.03.2018).
55. Харченко С.Я. Соціально-педагогічні технології: навч.-метод. посіб. / С.Я. Харченко, Н.П. Краснова, Л.П. Харченко. – Луганськ, 2005.
56. Харченко С.Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціальнопедагогічної діяльності: теорія і практика / С.Я. Харченко. – Луганськ, 2006.
57. Харук Т. Я. Становлення закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на різних етапах розвитку суспільства в Україні / Т. Я. Харук // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2011. – № 3. – С. 189 – 192.
58. Хто допоможе дітям і сім'ям у кризі, якщо держава не хоче? [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу: http://www.p4ec.org.ua/ua/news_article/1228?fb_action_ids=10152346260937485&fb_action_types=og.recommends
59. Яремчук В. В. Феномен соціального сирітства як наукова проблема / В. В. Яремчук // Вісник психології і педагогіки ПНУ ім. В. Стефаника. – 2010. – № 15. – С. 7 – 10
60. Шевчук П. І. Соціальна та гуманітарна політика: навч. посіб. / П. І. Шевчук. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2014. – 320 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Законом України від 26.01.2016 року № 936-VIII “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми” запроваджено нову форму тимчасового сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – сім’я патронатного вихователя.

Що таке сімейний патронат?

Сімейний патронат – це інноваційна професійна комплексна послуга, що передбачає тимчасовий догляд і виховання дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах та потребує захисту, в сім’ї патронатного вихователя та одночасне надання фахівцями соціальної сфери інтенсивних підтримуючих послуг біологічній сім’ї дитини для відновлення її здорового функціонування.

Метою патронату є забезпечення права кожної дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, виховуватися у сприятливому та безпечному сімейному середовищі шляхом відновлення здатності батьків(осіб, які їх замінюють) опікуватися дитиною та виховувати її, а в разі неможливості – вчинення заходів щодо захисту дитини та прийнятті рішень щодо влаштування до постійної форми сімейного виховання, яка найбільше відповідає потребам дитини.

Що забезпечує сімейний патронат?

Сімейний патронат допомагає дітям, чий батьки деякий час не можуть опікуватися ними в силу різних життєвих обставин, адже бувають випадки, коли через хворобу чи смерть батьків за дітьми нікому доглянути, або через недбалість чи жорстоке поводження дитині загрожує небезпека. Хто такі патронатні вихователі?

Патронатний вихователь – це спеціально підготовлений працівник, який на договірній основі з уповноваженим закладом здійснює догляд, виховання дітей, тимчасово влаштованих у його сім’ю, та несе відповідальність за їх життя та стан здоров’я під час перебування.

Сім'я патронатного вихователя – це подружжя, в якому один із членів на професійній основі виконує обов'язки патронатного вихователя.

Патронатні вихователі проходять спеціальну підготовку – навчальний курс, що дозволяє опанувати всі нюанси роботи з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах. Вихователів професійно підтримують фахівці соціальної роботи та психологи, для роботи з дитиною залучаються необхідні спеціалісти.

Обов'язки патронатного вихователя.

Патронатний вихователь зобов'язаний:

- забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо;
- створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку;
- співпрацювати з батьками, іншими законними представниками дитини задля подолання складних життєвих обставин у межах та у спосіб, визначені органом опіки та піклування;
- забезпечити надання чи доступ до послуг, визначених договором про патронат над дитиною;
- сприяти контактам дитини з батьками, іншими законними представниками, родичами, крім випадків, коли батьки позбавлені батьківських прав або в судовому порядку обмежені у праві спілкування з дитиною.
- підготовка дитини до повернення в біологічну сім'ю чи влаштування в іншу форму сімейного виховання. Які сім'ї можуть виконувати функції патронатних вихователів?
- громадяни України віком від 35 до 60 років (для жінки) і від 35 до 65 років (для чоловіка), які перебувають у зареєстрованому шлюбі та проживають на спільній житловій площі;
- мають позитивний досвід сімейного виховання дітей;
- мають житло (власне, орендоване чи на правах користування);
- не мають судимості; – стан здоров'я яких дозволяє забезпечувати догляд та виховання дітей;

- одна (один) з яких виконання обов'язків патронатного вихователя не поєднує з іншою трудовою діяльністю;

- зібрали та надали відповідний пакет документів, необхідний для кандидатів у патронатні вихователі;

- пройшли навчання та отримали довідку та рекомендацію за результатами навчання за тренінговою Програмою підготовки сімей-кандидатів у патронатні вихователі.

Термін перебування дитини у сім'ї патронатних вихователів.

- Залежить від потреб дитини та обставин, що спричинили влаштування дитини, але орієнтовно становить від 1 до 6 місяців.

- У цей час соціальні працівники допомагають батькам подолати труднощі, через які дитину було вилучено. Оплата послуг із здійснення патронату над дитиною. За надання послуги патронатний вихователь щомісяця отримує:

- соціальну допомогу. На утримання влаштованих дітей виплачується патронатному вихователю у розмірі двох прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку за кожен місяць її перебування.

- заробітну плату. Розмір грошового забезпечення становить п'ять прожиткових мінімумів на місяць.

- сплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за патронатного вихователя.